

Examining the Relationship between Power, Body, and the Social Construction of Gender in the Novels "Sorkhi-Ye To Az Man (Your Redness be Mine)" and "Az Sheytan Amookht Va Soozand (He / She Learned From Satan and Burned)"

Hasan Akbari Biragh¹, Behzad Barekat², Fateme Ranjbar³

Received: 4/2/2021

Accepted: 28/2/2022

Abstract

Relying on the theory of social constructionism and emphasizing Foucault's theory of power, this study aims to examine the relationship between the social constructions of gender and embodiment in two novels of 2000's titled "Sorkhi-Ye To Az Man (Your Redness be Mine)" by Sepideh Shamlou and "Az Sheytan Amookht Va Soozand (He Learned From the Devil and Burned)" by Farkhondeh Aghaei. The study sees the atmosphere of the novel as a possibility of living. So, it considers the practice of the novel both as a product and as a tool for discovering human existence in various representations of the construction of gender. The findings mention examples of gender construction that are categorized under titles such as feminization and suffocation with emphasis on the concept of women's inferiority and normative conflict as a sign of the evolving gender. According to the results, the female gender is inferior to the male gender in the novel "Sorkhi-Ye To Az Man based on the discourse atmosphere that governs the story. On the other hand, in contrast to the dominant discourse of the gendered society, the narrator has distanced herself from the imposed subjectivity of the inferior female gender, takes the initiative of

¹ Corresponding author, Associate Professor, Persian Language and Literature, Literature and Humanities, Semnan University *Email: akbari@semnan.ac.ir*

² Associate Professor, Persian Language and Literature, Literature and Humanities, Gilan University *Email: behzadbarekat@yahoo.com*

³ Phd student, Persian Language and Literature, Literature and Humanities, Semnan University *Email: fateme_ranjbar@semnan.ac.ir*

constructing her gender, and provides a freer perception of the identity and female gender in the novel *Az Sheytan Amookht Va Soozand*.

Keywords: *The theory of social construction of gender, Analysis of the novel "Serkhi To Az Man", Analysis of the novel "Az Sheytan Amookht Va Soozand " The relationship between body and power in today's novel.*

Extended Abstract

1. Introduction

Since social constructionism is an approach that examines and analyzes all aspects of social human life, the literary text, specifically the literary form of the novel, cannot be exempted from the rules of constructionist studies due to its wide range of dimensions. The analysis of literary works to analyze the social construction of gender goes back to feminist approaches with questions such as how women are represented in men's literary works and what is the relationship between it and the male world. Feminists argue that literature, especially the novel, provides a favorable ground for the representation or construction of gender repeatedly. The reflection of many literary and sociological theories can be seen in the realm of fiction, especially the novels of the 2000s. Accordingly, two novels from among the novels of this decade are selected for review in this study. The novels are *Sorkhi-Ye To Az Man* (2006) by Sepideh Shamlou and *Az Sheytan Amookht Va Soozand* (2007) by Farkhondeh Aghaei. The rapid and widespread popularity of these two novels and the scope of their narratives indicate that they reflect very real conflicts and issues in the lives of women. These novels are chosen due to the different actions of the female characters in the story towards gender and their different views. Apart from the historical proximity of their emergence, both novels have significant female characters, placing femininity in the central part of their plot and themes.

Research Question(s)

This study seeks to answer the questions as follows:

1. What are the representations of the construction of gender and their relationship with embodiment and power in these novels?
2. What is the discursive difference between the two novels in terms of the construction of female gender concerning power and body?

2. Literature Review

Body, Subject, and Power

The theory of social construction of gender suggests that women's complete selfhood is denied and they are strangers to their subjectivity in the process of gendering, but instead of resisting such an attitude, women submit to men's view of them as "other", consider the power imbalance between women and men to be absolute, and institutionalize the position and structures of inferiority in themselves. Foucault argues that the focus of this discussion lies in the social and political history of gender, which has been linked to power (Foucault, 1988:16). According to Foucault, power emphasizes the normalization and molding of society in a specific and so-called "normalized" form in different ways. In this regard, the power structure always defines the normal person in front of the abnormal person and forces the subject to regulate itself according to established laws and keep itself in harmony with these laws. The power structures cannot tolerate another kind of "being" and a different kind of "subjective self" (Shawver, 2006: 5). However, the subject identifies, rejects, and eliminates the normative forms of subjectivity imposed on it by power in a process called "normative conflict".

3. Methodology

This study is conducted with a descriptive-analytical method because of its subject matter and proportionality of the method.

4. Results

The results indicate that the discourses of power related to gender contribute significantly to the construction of the female mentality as an inferior mentality in the novel *Sorkhi-Ye To Az Man*. The presence of the woman in this story in the inferior and the other position of the man explains the ways she perceives the facts. Most of the female characters in this story have a feminine mentality. In this novel, images, descriptions, and dialogues are seen that often fundamentally reinforce gender beliefs about the construction of femininity as an inferior gender. By presenting the economic and social issues of women, the author has given a more realistic and tangible picture of women's lives in the novel *Az Sheytan Amookht Va Soozand*. The main character of the story is a woman with a libertarian, critical, and reckless spirit who enters the social arena, trying to tell the unsaid of the women's world. The shift of a woman's position from an object to a subject brings her from the margins to the text and plays an effective role in explaining

the discourse of power and gender in the private space and body. The discourse in the novel creates a reciprocal action against the rational, human, and normative gaps in power and gender relations, focusing on the private space and revealing the unhealthy and one-sided power relations in the traditional and patriarchal culture, and criticizes and highlights false normative concepts and propositions in such a way that their coherence, uniformity, normativity, and predetermined rationality are seriously questioned.

References

- Abazari, Yusef; (2008), Hamidi, Nafiseh, *Sociology of Body and Theoretical Arguments*, *Woman in Development & Politics*, 6(4), pp. 127-160.
- Aghaei, Farkhondeh, (2019) *Az Sheytan Amookht Va Soozand*, 4th Ed., Tehran, Nashr-e Ney.
- Ball, Terence; (2011) Dagger, Richard, *Ideals and Ideologies*, translated by Ahmad Sabouri Kashani, 2nd Ed., Tehran, Ame Publishing House.
- Barry, Smart, (2006) Michel Foucault, translated by Hassan Chavoshian and Leila Joafshani, Tehran, Ame Publishing House.
- Burr, Vivien, (2015) *Social Constructionism*, translated by Ashkan Salehi, 2nd Ed., Tehran, Nashr-e Ney.
- Butler, Judith, (2006) *Gender Trouble*, translated by Mohammad Joudi, *Shi'r Magazine*, info.PoetryMag.www.
- Cahill, A, (2000) Foucault, *Rape and the Cansteuction of the Feminian body*. *Hypatia*, 15(1), 43-63.
- Cahill, A, Foucault, (2000) *Rape and the Cansteuction of the Feminian body*. *Hypatia*, 15(1), 43-63.
- Counihan, Carole M, (1999) *the Anthropology of food&Body: Gender, meaning and Power*, London New york: Routledge.
- Counihan, Carole M, (1999) *the Anthropology of food&Body: Gender, meaning and Power*, London New york: Routledge.
- Danovan, Josephine, (2018) *Feminist Theory: The Intellectual Traditions*, translated by Farzaneh Raji, 2nd Ed., Tehran, Cheshmeh Publication.
- De Beauvoir, Simone, (2003) *The Second Sex*, translated by Ghasem Sanaavi, 5th Ed., Tehran, Toos Publication.
- Foucault, Michel, (1982) "The Subject and Power", *Critical Inquiry*, Vol. 8, No. 4.
- Foucault, Michel, (1982) "The Subject and Power", *Critical Inquiry*, Vol. 8, No. 4.

- Foucault, Michel, (2011a). *Discourse and Truth: History of Truth-Making and Freedom of Expression in the West*, translated by Ali Ferdowsi, Tehran, Dibacheh Publishing.
- Foucault, Michel, (2017). *Lectures on the Will to Know*, translated by Nikoo Sarkhosh and Afshin Jahandideh, 12th Ed., Tehran, Nashr-e Ney.
- Foucault, Michel., (1988) *Technologies of the self*, Luther H.Huck Gutman and Patrick H.Hutton(eds),university of Massachsets Press.
- Foucault, Michel., (1988) *Technologies of the self*, Luther H.Huck Gutman and Patrick H.Hutton(eds),university of Massachsets Press.
- Giddens, Anthony, (2015) *Modernity and Self-Identity; Self and Society in the Late Modern Age*, translated by Nasser Movafaghian, 10th Ed., Tehran, Nashr-e Ney.
- Hakim, Catherine, (2012), *Erotic Capital and its Role in Power Relations in Society*, translated by Zhila Sarabi, 1st Ed. London, Penguin Books.
- Heremustin T.Richard, (1990) *Marecek,jeane, Making Difference: Psychology and the construction of Gender*.Haven,London. Yale University Press.
- Heremustin T.Richard, (1990) *Marecek,jeane, Making Difference: Psychology and the construction of Gender*.Haven,London. Yale University Press.
- Kimmel, Michael, (2011) [2000] *The gendered society* (4th ed). New York: Oxford University Press.
- Kimmel, Michael, (2011) [2000] *The gendered society* (4th ed). New York: Oxford University Press.
- Le Breton, David, (2019) *la sociologie du corps*, translated by Nasser Fakouhi, 4th Ed., Tehran, Sales Publications.
- Lopez, Jose; (2018) Scott, John, *Social Structure*, translated by Hossein Ghazian, second Ed., Tehran, Nashr-e Ney.
- Lorber, Judith; (1991) Susan A Farrell, ” *Social Construction of Gender*” Newbury Park, Calif:sage Pablication.
- Lorber, Judith; (1991) Susan A Farrell, ” *Social Construction of Gender*” Newbury Park, Calif:sage Pablication.
- Mills, Sara, (2013) *Michel Foucault*, translated by Morteza Nouri, Tehran, Nashre Markaz.
- Ritzer, George, (2000) *Contemporary Sociological Theory*, translated by Mohsen Salasi, 10th Ed., Tehran, Elmi Publications.
- Shamlou, Sepideh, (2006)*Sorkhi-Ye To Az Man*, 12th Ed., Tehran, Nashre Markaz.

- Shawver, Lois, (2006) Dictionary for the Study of the Works of Michel Foucault, <http://users.california.com/~rathbone/foucau10.htm> Page 10 of 10.
- Shawver, Lois, (2006) Dictionary for the Study of the Works of Michel Foucault, <http://users.california.com/~rathbone/foucau10.htm> Page 10 of 10.
- showalter, Elain, (Winter, 1981) *Critical Inquiry*, Vol. 8, No. 2, Writing and Sexual Difference pp179-205, Published by: The University of Chicago Press.
- showalter, Elain, (Winter, 1981) *Critical Inquiry*, Vol. 8, No. 2, Writing and Sexual Difference pp179-205, Published by: The University of Chicago Press.
- Stones, Rob, (2000) *Key Sociological Thinkers*, translated by Mehrdad Mirdamadi, 1st Ed., Tehran, Nashre Markaz.
- Tong, Rosemarie, (2017) *Feminist Thought: A More Comprehensive Introduction*, translated by Manijeh Najm Araqi, 6th Ed., Tehran, Nashr-e Ney.
- Van Wichelen, S, (2012) The body and the veil. In B. S. Turner (Ed.), *The Routledge handbook of body studies* (pp. 206-216). London, England: Routledge.
- Van Wichelen, S, (2012) The body and the veil. In B. S. Turner (Ed.), *The Routledge handbook of body studies* (pp. 206-216). London, England: Routledge.
- Zamiran, Mohammad, (2020) *Michel Foucault: Knowledge and Power*, 10th Ed., Tehran, Hermes Publications.
- Zarkani, Seyyed Mehdi; (2010) Agha Babaei Khozani, Zahra; Izanloy, Omid; Jahanpour, Fatemeh; Khademi, Hamid; Sharafaei, Mohsen; Farokhfar, Farzaneh, *History of the Body in Literature*, Tehran, Sokhan Publications.

فصلنامه

سال ۲۰، شماره ۸۱، پاییز ۱۴۰۲، ص ۹-۴۴

مقاله پژوهشی

DOI: <https://doi.org/10.2634/Lire.20.81.9>

بررسی رابطه قدرت، بدن و برساخت اجتماعی جنسیت در رمانهای سرخی تواز من و از شیطان آموخت و سوزاند

دکتر حسن اکبری بیرق^{۱*}؛ دکتر بهزاد برکت^۲، فاطمه رنجبر^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۱/۱۹

چکیده

این جستار با اتکا بر نظریه برساختگرایی اجتماعی و تأکید بر نظریه قدرت فوکو تلاش کرده است به بررسی نمودهای برساخت اجتماعی جنسیت و ارتباط آن با بدنمندی در دو رمان از دهه هشتاد شمسی با عناوین سرخی تواز من از سپیده شاملو و از شیطان آموخت و سوزاند از فرخنده آقایی پردازد. این پژوهش فضای رمان را به عنوان نوعی امکان زیستن در نظر دارد؛ از این رو در این تحقیق پراتیک رمان توأمان در مقام محصول و نیز ابزار کشف موجودیت انسان در جلوه‌های گوناگون برساخت جنسیت در نظر گرفته شده است. یافته‌های پژوهش به نمونه‌هایی از برساخت جنسیت اشاره می‌کند که ذیل عناوینی چون زن شدگی و خفه شدگی با تأکید بر مفهوم فرودست بودگی زنان و تقابل با امر بهنجار به مثابه نشانه‌ای از جنسیت در حال تحول، دسته‌بندی شده است. این پژوهش نشان می‌دهد در رمان سرخی تواز من بر اساس فضای گفتمانی حاکم بر داستان، جنسیت زنانه در جایگاه پایین‌تر یا مادون جنسیت مردانه قرار گرفته است. از سویی دیگر، راوی در رمان از شیطان آموخت و سوزاند در تقابل با

* ۱. دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه سمنان- نویسنده مسئول

۲. دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه گیلان

۳. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه سمنان

akbari@semnan.ac.ir

behzadbarekat@yahoo.com

fateme_ranjbar@semnan.ac.ir

Copyright© 2024, the Authors | Publishing Rights, ASPI. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-NonCommercial terms.

گفتمان مسلط جامعه جنسیت زده از سوژه‌مندی تحمیلی جنسیت فرودست زنانه فاصله می‌گیرد و ابتکار ساخت جنسیت خویش را در دست می‌گیرد و برداشتی آزادانه‌تر از هویت و جنسیت زن ارائه می‌کند.

کلیدواژه‌ها: نظریه برساخت اجتماعی جنسیت، تحلیل رمان سرخی تو از من، تحلیل رمان از شیطان آموخت و سوزاند، رابطه بدن و قدرت در رمان امروز.

۱. مقدمه و بیان مسأله

رویکردهای فکری مختلفی در شکل‌گیری پژوهش‌های برساخت‌گرایی اجتماعی جنسیت مشارکت، و هر یک از آنها از زاویه‌ای خاص، دلالت‌های فرهنگی - اجتماعی، تاریخی و سیاسی جسمانیت را در زمینه برساخت جنسیت بررسی کرده‌اند. بسیاری از مطالعات قدرت و جنسیت در ادبیات، پیرو تفکر فوکویی است. فوکو مسائل جنسیت را به معنایی یکسره تاریخی مطرح می‌کند و مدعی است که این پدیده را نباید در چارچوب قواعد و معیارهای زیست‌شناسی پنهان ساخت؛ بلکه باید با آن به عنوان پدیده‌ای تاریخی و سیاسی برخورد کرد. او معتقد است که قدرت‌ها و نظام سلطه می‌توانند به دلیل طرح قوانین «کنترلی» بر بدن و «طبیعی جلوه دادن» این قوانین بر ساخته، اجتماع را کنترل کنند. بر این اساس هدف او در کتاب مشهور خود تاریخ جنسیت^۱ اثبات این موضوع بود که جنسیت، ابزار و روشی مناسب به منظور گسترش سلطه و به انقیاد درآوردن کالبد فرد و به‌طور کلی ذهنیت افراد جامعه است. بر این اساس فوکو واژگان مربوط به این پدیده را با فراگردهای سیاسی و اجتماعی حاکم بر زندگی آدمیان پیوند می‌دهد؛ زیرا به زعم او از سده نوزدهم به بعد مفهوم قدرت حاکم بر زیست^۲، سمت‌وسوی جنسیت را مشخص ساخت؛ به سخن دیگر فناوری حاکم بر اندام آدمیان در سایه همین معنای جنسیت پدید آمد و از این رهگذر مراقبت از اندام آدمیان و نظارت بر آن شکلی تازه یافت. کار فوکو در پرداختن به مادیت، روابط قدرت بسیاری از نظریه‌پردازان فمینیست را تحت تأثیر قرار داد. در این رابطه حلقه پیوند فوکو و برساخت‌گرایی اجتماعی جنسیت به منش تاریخی - فرهنگی دانش و رابطه این دانش با امکانهای مرتبط با کنش و قدرت اجتماعی معطوف است. از آنجاکه برساخت‌گرایی اجتماعی رویکردی است که تمامی جنبه‌های زندگی انسان اجتماعی را بررسی و تحلیل

———— بررسی رابطه قدرت، بدن و برساخت اجتماعی جنسیت در رمانهای سرخی تو از من و از شیطان...

می‌کند، متن ادبی و به‌طور خاص، قالب ادبی رمان به دلیل گستره ابعادش نمی‌تواند از قواعد بررسیهای برساختگرایانه جدا باشد. درواقع رمان این مجال را فراهم می‌آورد که دیدگاه‌های متعددی از معناهای اخلاقی و برساختهایی از واقعیت در آن امکان فعالیت داشته باشد و از آنجاکه به عنوان شکلی از بیان ادبی - هنری، هویت تاریخی و اجتماعی خاص خود را دارد، طبعاً از ظرفیتهای ویژه‌ای نیز برای بیان و ساخت واقعیت و معناهای اجتماعی از جمله «جنسیت» برخوردار است. پیشینه تحلیل آثار ادبی در راستای تحلیل برساخت اجتماعی جنسیت با رویکردهای فمینیستی آغاز شد با پرسش‌هایی از قبیل چگونگی بازنمایی زنان در آثار ادبی مردان و رابطه آن با جهان مردانه. از نظر فمینیست‌ها، ادبیات و به‌طور خاص رمان، زمینه مطلوبی برای بازنمایی و یا برساخت مکرر جنسیت فراهم می‌آورد؛ بنابراین نقد فمینیستی اگر در گذشته فقط به بررسی موشکافانه جنسیت در آثار نویسندگان مرد توجه می‌کرد، امروزه نویسندگان زن را نیز نقد و تحلیل می‌کند؛ زیرا به نظر می‌رسد زنان نیز در ساخت، بازتولید و تقویت مفاهیم جنسیتی از مردان سهمی کمتر ندارند. هم‌چنین با توجه به نقش‌های اجتماعی جنسیت و تفاوت‌های برساخته تاریخی و فرهنگی مرتبط با آن، گفته می‌شود داستانهای زنان همچون ادبیاتی است که با ذهنیت زنانه به جهان می‌نگرد و می‌توان در آن تصویری متفاوت از جهان در نسبت با آثار مردان دید. در قلمرو ادبیات داستانی به‌ویژه رمانهای دهه هشتاد شمسی بازتاب بسیاری از نظریه‌های ادبی و جامعه‌شناختی را می‌توان مشاهده کرد. بر این اساس در این پژوهش دو رمان از میان رمانهای این دهه برای بررسی برگزیده شده است که عبارت است از: سرخی تو از من (۱۳۸۵) از سپیده شاملو و از شیطان آموخت و سوزاند (۱۳۸۶) از فرخنده آقایی. درواقع محبوبیت سریع و گسترده این دو رمان و گستره روایتشان نشان می‌دهد که آنها از کشمکش‌ها و مسائل بسیار واقعی در زندگی زنان سخن می‌گویند. معیار برگزیدن این دو رمان در پژوهش، کنشگری متفاوت شخصیت‌های زن داستان در رابطه با مسئله جنسیت و دیدگاه‌های متفاوت گفتمانی است که برگزیده‌اند. هر دو متن جدا از نزدیکی تاریخی پدید آمدن و انتشارشان، شخصیت‌های مؤنث قابل توجهی دارند و زنانگی را در بخش مرکزی پیرنگ و موضوعاتشان قرار داده‌اند و در تمرکز عمیقشان بر شخصیت‌های زن رنج‌کشیده‌ای مشترکند که بار جنسیت را بر دوش می‌کشند. هر دو رمان در شیوه و پیرنگشان، روح

رمانهای زنانه را نمایش می‌دهند و علاوه برداشتن ویژگیهای منحصر به فرد دربارهٔ زنانگی و جنسیت، نشانه‌های مهمی را نیز دربارهٔ ساخت جنسیت در فرهنگی خاص ارائه می‌کنند؛ اما هر کدام از داستانها به طریقه‌های متفاوت تأثیراتی ایجاد می‌کنند و به فرجام گفتمانی متفاوتی در ارتباط با مفهوم جنسیت می‌رسند؛ از این رو برای مطالعه، نقد و بررسی ادبی در راستای عنوان این پژوهش متون بسیار سودمندی به نظر می‌رسند؛ بر این اساس در بخش بحث و بررسی، هر رمان، جداگانه تحلیل می‌شود. روش تحلیل این پژوهش، توصیفی - تحلیلی است که برای تحلیل داده‌های متنی کاربرد فراوان دارد و معمولاً در بردارندهٔ انتخاب هدفمند مواردی است که بازتابانندهٔ مسئلهٔ پژوهش است. ضرورت استفاده از این روش در تحقیق، الزام موضوعی و تناسب روشی است. این پژوهش تلاش می‌کند به این سؤالات پاسخ دهد:

۱. نموده‌های برساخت جنسیت و رابطهٔ آن با بدنمندی و قدرت در این رمانها کدام است؟

۲. بین دو رمان برگزیده در راستای برساخت جنسیت زنانه با توجه به مسئلهٔ قدرت و بدن چه تفاوت گفتمانی وجود دارد؟

فرضیه پژوهش این است که به نظر می‌رسد رمانهای برگزیده مؤلفه‌ها و شناسه‌های خاصی دارد که در سطح گفت‌وگوها، جملات، درونمایه و شخصیت‌پردازی، فضا سازی و فراخوانی های جنسیتی از طریق گفتمانهای خاصی به جسمانیت و قشر بندیهای جنسیتی با توجه به گفتمان قدرت تأکید می‌کند. هر کدام از این رمانها از طریق تعمیم دادن قهرمان زن داستان به طیفی از زنان و علاوه بر آن به دلیل موقعیت‌مندی خوانندگان زن از راه متن به تصوراتی خاص و گاه برساختهایی در باب سوژگی و یا ابژگی زنان شکل می‌دهد. در این رابطه گاه جنسیت در مفهوم عام از طریق همین موقعیت‌ها، گفتمانها و تخصیص جایگاه‌ها ساخته می‌شود؛ بنابراین تجربهٔ زنان در مسئله‌مند کردن بر ساختن و تقویت برساختهایی در باب جنسیت و هویت جنسیتی می‌تواند حائز اهمیت باشد.

۱-۱ پیشینهٔ پژوهش

کتاب راهنمای کمبریج برای مطالعات بدن در ادبیات (۲۰۱۵) تألیف هیلمن و ماد یکی از جدیدترین و برجسته‌ترین پژوهشهایی است که به مطالعات بدن در ادبیات

———— بررسی رابطه قدرت، بدن و برساخت اجتماعی جنسیت در رمانهای سرخی تو از من و از شیطان...

می‌پردازد. هیلمن و ماد در این کتاب تأکید می‌کنند که ادبیات از دیدگاه مطالعات تنانه از فلسفه، علوم زیستی و جامعه‌شناسی چیزی کم ندارد؛ بدین ترتیب نویسندگان از زوایای گوناگون به نقاط مشترک بازنمایی بدن در ادبیات و مطالعات نوین بدن می‌پردازند؛ اما درباره بدن در ادبیات و زبان فارسی تحقیقات چندانی انجام نشده است از معدود آثاری که در ادبیات کلاسیک ایران انحصاراً در زمینه بدن نگاشته شده است می‌توان به کتاب «انیس العشاق» تألیف شرف‌الدین رامی (۷۹۵ ه.ق) به تصحیح و اهتمام عباس اقبال اشاره کرد که به زیبایی‌شناسی بدن، اجزا و کارکردهای آن می‌پردازد. سید مهدی زرقانی و جمعی از نویسندگان از جمله زهرا آقابابایی خوزانی، امید ایزانلو، فاطمه جهانپور، حمید خادمی، محسن شرفایی، فرزانه فرخفر نیز اخیراً در کتاب ارزشمندی با نام تاریخ بدن در ادبیات (۱۳۹۸) به تحلیل و بازنمایی بدن در ژانرهای مختلف ادبی پرداخته‌اند؛ این کتاب با ذهنیت‌های ایرانیان باستان درباره بدن آغاز می‌شود و سپس به تفاوت‌های بدن برساخته در سنت زرتشتی و سنت مانوی می‌پردازد. نویسنده در ادامه، بازنمایی بدن را در ادبیات عربی مطرح می‌کند تا ارتباطات بینا فرهنگی ایرانیان و اعراب آشکار کند. بازنمایی بدن در منابع علم‌الجمالی فارسی عربی و هندی و نیز کیفیت بازنمایی بدن در ژانر هجو و کلام و بازنمایی بدن در نگاره‌های دوره اسلامی از دیگر مباحث این کتاب است. مقاله «تنکامه سرایی در ادب فارسی» (۱۳۷۵) نوشته جلال خالقی مطلق نیز به تحلیل سرایش شعرهای معطوف به بدن در ادبیات فارسی پرداخته است. هم‌چنین زهرا آقابابایی در مقاله «نشانه‌های زیبایی پیکرین در ادب پارسی» (۱۳۹۰) به ویژگی‌های زیبایی‌شناسانه بدن معشوق در شعر فارسی پرداخته است. در ارتباط با گفتمان قدرت و جنسیت نیز پژوهش‌های متعددی شده است که به چند نمونه اشاره می‌شود. در مقاله «نگاهی انتقادی به گفتمان‌های قدرت و جنسیت در داستان کوتاه شازده خانم، نوشته شیوا ارسطویی» (۱۳۹۸) نوشته آزاده نجفیان و دیگران، نویسندگان، مقوله قدرت را در بافتار سنت و مدرنیته ایرانی بررسی کرده‌اند. نگارندگان این پژوهش نتیجه گرفته‌اند که اگرچه پس از انقلاب زنان به پشتوانه خودآگاهی از پذیرفتن بی‌چون و چرای سنت سرباز می‌زنند، هم‌چنان با توجه به روابط قدرت در جایگاه کهنتری باقی می‌مانند. مریم عاملی رضایی نیز در مقاله «جنسیت و قدرت در گفتمان زنان رمان‌نویسی ایران با تکیه بر رمان‌های

زنان در دو دهه هفتاد و هشتاد» (۱۳۹۸) سعی می‌کند با تحلیل و تفسیر داده‌های مفهومی از ده رمان معروف دو دهه هفتاد و هشتاد شمسی، چگونگی چرخش مفاهیم قدرت را در این داستانها بررسی کند. از موضوعات محوری و مهم این پژوهش می‌توان به چالش زنان با جامعه سنتی، بیان احساس طردشدگی در زندگی عاطفی، آشپزخانه کانون محوری قدرت در خانواده، زنانه شدن فضاهای شهری، تفاوت در شیوه‌ها و نقشهای مادری اشاره کرد. در مقاله «انقیاد و قدرت بدن زنانه در رمان سرگذشت ندیمه نوشته مارگارت آتوود» از سمیرا حقی، محمودرضا قربان صباغ و زهره تائبی نقندری، نویسندگان می‌کوشند با مطرح کردن عناوینی چون دیدگاه‌های مسیحیت به مسئله بدن، نمودهای زیست‌شناختی بدن، نمود اجتماعی بدن زنانه، نگاه منفی ادیان به بدن زن، بررسی جایگاه اجتماعی زن از نظر دینی (مسیحیت) و سیاسی، اقتدار مردانه و اثبات هویت، پوشش‌های جنسیتی، نظارت پزشکی بر بدن زن، بدن زن به‌مثابه ابزار قدرت به بررسی و تحلیل رمان سرگذشت ندیمه پردازند. در مقاله «تحلیل انتقادی گفتمانهای قدرت و جنسیت در آثار نویسندگان زن دهه هشتاد ارسطویی، پیرزاد، وفی» از آزاده نجفیان، حسام پور سعید و فریده پورگیو، نویسندگان با توجه به دگرگونی در گفتمانهای قدرت و جنسیت به کاربرد زاویه دید، شیوه روایت و موقعیت راوی زن به بررسی رمانهای سه تن از نویسندگان دهه هشتاد پرداخته‌اند. فرض نگارندگان آن پژوهش این است که زنان با استفاده از روایت‌های خطی و سراسر هم به آگاهی بخشی جامعه در مسائل مرتبط با جنسیت می‌پردازند و هم از این طریق مخاطبان بیشتری را جذب می‌کنند. نویسندگان معتقدند این مسئله به تدریج بر روابط قدرت و جنسیت در جامعه تأثیرگذار خواهد بود.

پارسا یعقوبی جنبه‌سرایبی و مرجان کامیاب در مقاله‌ای تحت عنوان «خطاب و فراخوانی جنسیتی سوژه‌ها در داستانهای صادق هدایت» (۱۳۹۹) با نگاهی بر ساختگرایانه، خطاب و فراخوانی جنسیتی سوژه‌ها را در داستانهای صادق هدایت با توجه به نظریه آلتوسر و آرای گافمن، براون و لوینسون بررسی و تحلیل کرده‌اند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد اگرچه کلیت برساخت جنسیتی سوژه‌های زن داستانهای هدایت همسو با فردیتگرایی جهان معاصر بر مناسبات شخصی و تاریخی سوژه‌ها استوار است، ملاکهای وجهه بخشی در آن به صورت مرزی و توأمان بر مبنای انواعی از

———— بررسی رابطه قدرت، بدن و برساخت اجتماعی جنسیت در رمانهای سرخی تو از من و از شیطان...

معیارهای معرفتی - زیبایی‌شناختی کلاسیک و معاصر سامان یافته است. نگین بی‌نظیر نیز در مقاله «گفتمان قدرت و سازوکارهای فناوری انضباطی مطالعه موردی: قصه‌های مجید» (۱۳۹۷) با تکیه بر اندیشه‌های میشل فوکو در بافت قدرت مدرن و گفتمان قدرت به تحلیل چگونگی کارکرد و نقش قدرت انضباطی در نهاد مدرسه می‌پردازد که مکان مناسبی برای اعمال فناوری انضباطی است و با تحلیل «قصه‌های مجید» هوشنگ مرادی کرمانی، نشان می‌دهد که چگونه گفتمان قدرت با راهبردهای خاص زبانی و با چیدمان گزاره‌ها و تکرار و تثبیت آنها در ساختار سلسله مراتبی به مفصل‌بندی گزاره‌های خود می‌پردازد و درس ریاضی و همبسته‌های معنایی آن را در مرکز گفتمان قدرت انضباطی قرار می‌دهد. فناوری انضباطی با اصل رؤیت‌پذیری هم‌امکان مجازات انضباطی را برای تربیت بدنهای رام و بهنجار محقق می‌سازد و هم دانش‌آموزان را در رده‌های ضعیف، زرنگ، باهوش، کودن و... شبکه‌بندی می‌کند.

نگین بی‌نظیر همچنین در مقاله دیگری با عنوان «سازوکارهای قدرت فوکویی و موقعیت کافکایی در رمان شهربندان» با توجه به اشتراک و همسانی مؤلفه‌ها و کارکرد قدرت فوکویی و موقعیت کافکایی به تحلیل رمان «شهربندان» جواد مجابی از دو دیدگاه یادشده می‌پردازد. پژوهش نشان می‌دهد که با چه سازوکاری همه شهروندان (شاگرد رستوران، پاسبان، قاضی و جاروکش) بازوان توانمند قدرت هستند و نقش جاسوسی و دیده‌بانی قدرت را در الگوی سلسله‌مراتبی به‌دقت انجام می‌دهند. در فرایند اعمال قدرت، ابتدا خانواده قهرمان داستان و سپس کارت شناسایی و درنهایت نام و هویتش گرفته می‌شود و شخصیت او به شماره پرونده کاهش می‌یابد و سپس او را چون زندانی با شماره پرونده‌اش صدا می‌زنند. فرایند قدرت با سوژه‌سازی، تنبیه، جرم‌تراشی و برچسب‌زنی به دنبال ساختن شهروندی مطیع از قهرمان داستان است.

درباره رمانهای برگزیده این پژوهش نیز تحقیقات محدودی انجام شده است؛ از جمله در مقاله‌ای با عنوان «مؤلفه‌های نوشتار زنانه در رمان سرخی تو از من» (۱۳۹۵) از سید علی قاسم‌زاده و فاطمه علی‌اکبری، نویسندگان تلاش کرده‌اند به واکاوی عناصر نوشتار زنانه در رمان بپردازند، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد زبان نوشتاری رمان به سبب انعکاس باورها، جهان‌بینی و عواطف زنانه، تلاشی برای رسیدن به سبک نوشتاری

زنانه به شمار می‌آید. نرگس اسکویی نیز در مقاله «نقد و تحلیل اختلال تجزیه هویت در رمان سرخی تو از من» (۱۳۹۳) از طریق نقد روانشناختی به ارزیابی چگونگی توصیف این بیماری در رمان، چگونگی شخصیت‌پردازی و روایتگری و نیز جستجو در شیوه‌های داستان‌پردازی و روانکاوی پرداخته که در لایه‌های مختلف رمان از آن استفاده شده است. سعیده جاور و ناصر علیزاده در مقاله «هویت در رمان از شیطان آموخت و سوزاند بر پایه تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف» نیز به بررسی این رمان بر پایه تحلیل گفتمان انتقادی در سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین پرداخته‌اند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد روانشناسی گفتمانی در این اثر در ارتباط با کنش‌های اجتماعی شکل گرفته و تحت تأثیر بسترهای فکری، فرهنگی و تاریخی خاصی است. بافت تاریخی و اجتماعی تولید متن در فرایند شکل‌گیری گفتمان در این متن روایی بسیار مؤثر بوده است. فیروز فاضلی و فاطمه تقی نژاد نیز در مقاله «روایت زمان در رمان از شیطان آموخت و سوزاند» (۱۳۹۰) به بررسی روایت و روابط زمانمند آن در این اثر از نظرگاه ژرار ژنت پرداخته‌اند و اهمیت به‌کارگیری عنصر زمان و وابسته‌ها و همبسته‌های آن را به عنوان یکی از بنیانهای روایت‌های مدرنیستی نشان می‌دهند. در ارتباط با موضوع و حدود این مقاله تاکنون پژوهش مستقلی انجام نشده است.

۲. چارچوب نظری

۲-۱ برساخت اجتماعی جنسیت، ایجاد تفاوت و بازتولید زیستی

پژوهشگران برساخت‌گرای اجتماعی با به چالش کشیدن شناخت متعارف و ارزش‌های اخلاقی مسلط در باب «جنسیت» و با آشنایی‌زدایی از زندگی روزمره جنسیت‌ها، همگان را به تأمل بیشتر دربارهٔ باورهای رایج و مسلط و الگوهای رفتاری به اصطلاح طبیعی در این باب ترغیب می‌کنند. این رویکرد پژوهشی در ابتدا ماهیت و معنای تقسیمات «جنسی» و «جنسیتی» را مدنظر قرار می‌دهد. بر اساس الگوهای کلاسیک، «جنس» تعریف ثابتی دارد و در این میان «جنسیت» بر اساس «جنس» تعریف شده است؛ ولی اگر این چارچوب معرفتی را نپذیریم و یا آن را زیر سؤال ببریم، اجزای «جنسیت» به‌طور اساسی متحول می‌شود. در واقع واژه «جنس» به ابعاد بیولوژیکی بدن فرد اعم از مرد یا زن بودن اشاره می‌کند و «جنسیت» به صفات و ویژگی‌های اجتماعی

———— بررسی رابطه قدرت، بدن و برساخت اجتماعی جنسیت در رمانهای سرخی تو از من و از شیطان...

فرد از قبیل «مردانگی» یا «زنانگی» اطلاق می‌شود. زنانگی و مردانگی محصولات فرهنگی است نه ویژگیهای طبیعی. آنها بازنماییها و اجراهایی است که هرگز به تمامی به اهداف غایی خود نمی‌رسد؛ از این رو همواره به تکرار و بازنگری وابسته است. بر این اساس اگرچه ویژگیهای جنسی در زنان و مردان به اندامهای آنها کارکردهای بازتولیدی متفاوتی می‌دهد، تفاوت‌های جنسیتی که در شخصیت افراد نمود پیدا می‌کند، توسط محیط و اوضاع اجتماعی تعیین می‌شود نه ژنها. بر این اساس جنسیت، رابطه یا مجموعه‌ای از روابط است نه صفت فردی و بیولوژیکی. از این نظر جنسیت پایگاه اکتسابی است (7: Lorber, Farrell, 1991). هارولد گارفینکل^۳، که تحقیقاتی گسترده درباره درک «برساخت جنسیت» ارائه کرده است، تصریح می‌کند «زن یا مرد زاده شدن برای زن یا مرد بودن کفایت نمی‌کند، بلکه برای معرفی شدن به عنوان زن یا مرد، همه باید رفتارهای معمول زنانه و مردانه را یاد بگیرند و هر روز آن را از خود نشان دهند» (ریترز، ۱۳۷۹: ۳۷۷). مایکل کیمل^۴ نیز در تحقیقات خود نشان می‌دهد مردانگی نیز همچون زنانگی به نقشها و معانی فرهنگی و اجتماعی خاصی اشاره می‌کند که در هر جامعه و در هر دوره‌ای به مردان تجویز و تحمیل می‌شود؛ زیرا مردانگی نیز همچون زنانگی، درون نهادهای اجتماعی و از طریق تعاملات روزمره ما تولید می‌شود. کیمل در کتاب *جامعه جنسیت زده*^۵ به بررسی برساخته شدن جنسیت در خانواده، مدرسه، دانشگاه و محل کار می‌پردازد (Kimmel, 2011: 139-194). وست^۶ و زیمرمان^۷ دو پژوهشگر برجسته علوم اجتماعی نیز با تأکید بر فرایند عملکردهای اجتماعی جنسیت از دوران کودکی، اصطلاح «جنسیت پردازی»^۸ را مطرح می‌کنند که به معنای ایجاد تفاوت بین دختران و پسران است که از ابتدای تولد برای تقویت ذات‌گرایی جنستی بر بدن و ذهنیت اشخاص تحمیل می‌شود. در واقع ما جنسیت پردازی را به‌طور معمول در هر موقعیتی اعمال می‌کنیم (9-24: Lorber, Farrel, 1991). در اینجا «من» جنسیتی ایجاد شده، محصول مجموعه‌ای از شرایط اجتماعی است که به سمت جبر اجتماعی جهت داده می‌شود (گافمن به نقل از استونز، ۱۳۷۹: ۲۴۰). به‌زعم باتلر^۹ «اثر جنسیتی» توهم وجود «منیت خاصی» را ایجاد کرده است؛ منیت جنسیتی پایدار که با کنش‌های مکرر فرهنگی برساخته و تکرار می‌شود تا بدانسان که خود را بنیاد و ذات اصلی هویت شخصی معرفی می‌کند (۱۳۸۵: ۲۴۲ و ۲۴۳). هرماستین^{۱۰} و ماریسک^{۱۱} در کتاب «ساختن

تفاوت» (۱۹۹۰) به این نکته اشاره می‌کنند که «تفاوت‌های جنسیتی در خلأ رشد نمی‌کند؛ بلکه معنایی که تفاوت را ایجاد می‌کند، همان واکنش‌ها، اجراها، گفتمانها و مفاهیمی است که روزمره برای ساخت «دیگری» به کار می‌گیریم و این مسئله به الگویی برای ارتباطات و پیوندهایمان تبدیل می‌شود» (۱۹۹۰: ۱). درواقع از طریق تفاوت‌سازیهایی جنسیتی، مفاهیم خود/دیگری تولید می‌شود. این مسئله در مطالعات جنسیت و روابط زن/مرد با اصطلاحاتی مانند اصل/فرع، فرادست/فرو دست، جنس اول/جنس دوم بیان می‌شود.

۲-۲ بدن، سوژه، قدرت

زرقانی بر این باور است که

بدن، نخستین، دم‌دست‌ترین و دیرپاترین پدیده‌ای است که انسان در سرتاسر زندگی با آن سروکار دارد. همین امر سبب شده است که انسان همه چیز را با محوریت بدن درک و تعریف کند و همه شاخه‌های علوم به گونه‌ای با بدن ارتباط داشته باشد. همه دانشمندان علوم شناختی از روانشناسان گرفته تا پزشکان، فقیهان و عارفان و ادیبان هر یک متناسب با اقتضائات و زمینه کاری خود، تصویر و تعریفی از بدن ارائه می‌کنند (زرقانی، ۱۳۹۸: ۳۱ و ۳۲).

در اوایل دهه ۱۹۸۰ میلادی، فوکو بحث‌های تازه‌ای را وارد ادبیات جامعه‌شناسی بدن کرد. درواقع «فوکو گرایش مطالعات اجتماعی را از داشتن نگاه زیستی صرف بر بدن به سمت پذیرفتن بدن به مثابه محصولی اجتماعی و تاریخی تغییر داد» (اباذری، حمیدی، ۱۳۸۷: ۱۳۳). از نظر فوکو بدن پایگاه استقرار گفتمانها و جولانگاه مبارزه با گفتمانها، و سطحی است که رخدادها روی آن نقش می‌بندد؛ یعنی تصمیم‌ها و رخداد‌های سیاسی بر بدن تأثیراتی مادی بر جای می‌گذارد که می‌توان آنها را تحلیل کرد (میلز، ۱۳۹۲: ۱۳۴ - ۱۳۲). فوکو پیکر آدمی را در ارتباط با روش‌های قدرت بررسی، و توجه خود را بر سه روش قدرت در متن جامعه معطوف می‌کند؛ قدرت انضباطی، قدرت مشرف بر حیات و قدرت حاکمیت بنیاد. به‌زعم او بدن در عرصه سیاسی‌ای جای دارد که انباشته از روابط قدرت است؛ قدرتی که آن را رام و مولد و به لحاظ سیاسی و اقتصادی مفید و سودآور می‌کند (اسمارت، ۱۳۸۵: ۹۹). فوکو بحث خود را با محوریت حک شدن قوانین تنبیهی و انضباطی بر بدن و پیکر آدمی در راستای جنسیت‌سازی گسترش می‌دهد. او از

———— بررسی رابطه قدرت، بدن و برساخت اجتماعی جنسیت در رمانهای سرخی تو از من و از شیطان...

بدنهای رامی سخن می‌گویند که تحت تأثیر فناوری، انضباط مکانی می‌یابند؛ یعنی بدن‌ها طوری تربیت می‌شوند که می‌پذیرند هرگونه فعالیت مخالف نظم موجود، جرم تلقی، و باید برای آن مجازاتی در نظر گرفته شود. در این راستا او از قدرتهای درهم آمیخته و مترکمی سخن می‌گوید که جامعه بر بدن‌ها به کار می‌اندازد. از نظر فوکو قدرت و جنسیت مطابق سازوکارهای پیچیده و ایجاب‌تهدیه و تحریک به یکدیگر پیوند خورده است (نک: فوکو، ۱۳۹۶: ۳۲-۵۷). فوکو با مفهوم قدرت انضباطی نشان می‌دهد آن دسته از فرایندهای جسمانی که ماهیت جنسی دارد در فرایند گسترده‌تر کنترل اجتماعی نقش بسزایی دارد. در این رابطه پژوهشگران برساخت‌گرا در درک جسم به‌مثابه عرصه روابط قدرت به کار فوکو توجه خاص نشان داده و آن را مفید یافته‌اند. اندیشه‌های فوکو به پژوهشگران برساخت‌گرایی که تمایل داشتند به چندوچون روابط قدرت در حوزه‌هایی نظیر جنسیت، سکسوالیته و بدن پی ببرند، کمک شایانی کرد و لذا این افکار برای نویسندگان فمینیست، که عموماً گرایشهای برساخت‌گرایانه دارند نیز اهمیت ویژه‌ای یافت (بر، ۱۳۹۴: ۲۸۳). فمینیست‌ها همچون فوکو استدلال می‌کنند که جنسیت توسط قدرت اداره می‌شود؛ چراکه همواره تفاوت‌های مردان و زنان را بزرگنمایی می‌کند. کیت میل^{۱۲} در کتاب *سیاست جنسی* (۱۹۷۰) استدلال می‌کند جنسیتی که بر بدنهای انسانی حک شده در درجه اول مقوله‌ای سیاسی است؛ زیرا این مسئله بر اساس الگوی سلسله مراتبی ایجاد شده است؛ بنابراین رابطه زن و مرد، الگوی تمامی مناسبات قدرت به شمار می‌رود. مریلین فرنچ^{۱۳} نیز در کتاب *فراسوی قدرت*^{۱۴} به تفصیل این بحث را پی می‌گیرد که بدن زنان نه تنها از بدن مردان سیاسی‌تر است بلکه حتی نمودی از ساختار قدرت حاکم است؛ زیرا بدن زنان توسط نظام مردسالارانه شدیداً تحت مراقبت و نظارت قرار می‌گیرد. در این رابطه زنان یاد می‌گیرند که خود را از نگاه مردان ببینند؛ به عبارت دیگر این «خود مراقبه‌گری» (Foucault, 1988) به عنوان یک اصل در وجود زنان در جامعه درونی می‌شود و زنان را به پلیس‌هایی از جنس همان ساختار قدرتی تبدیل می‌کند که آنها را طرد و از بدنهایشان بیگانه کرده است (فوکو، به نقل از Van Wichelen, 2012: 62). بر اساس نظریه برساخت‌گرایی اجتماعی، جنسیت در فرایند جنسیت‌سازی، خود بودگی کامل زن انکار می‌شود و او با سوژگی خود بیگانه است؛ اما زنان به جای اینکه در برابر چنین نگرشی مقاومت کنند به نگاه و نگرش مردان نسبت به

خود به مثابه «دیگری» تن می‌دهند و عدم توازن قدرت میان زنان و مردان را مطلق می‌انگارند و موقعیت کهنتری و ساختارهای فرودستی را در خود نهادینه می‌کنند؛ چیزی که در مطالعات فمینیستی تلویحاً از آن با عنوان «زن شدن» یاد می‌شود. «زن شدن» یعنی پذیرش و درونی کردن گفتمان سلسله مراتب جنسیت و تقویت تفاوت‌های جنسیتی که بر محور مقوله‌بندی‌های دو شقی مانند فرادست/ فرودست عمل می‌کند. نزد فوکو کانون این بحث در تاریخ اجتماعی و سیاسی جنسیت قرار دارد که در پیوند با قدرت بوده است. قدرت همواره با توسل به شبکه‌ای از نظام‌های کنترل و شکل‌های مراقبت سعی بر کنترل و دخالت در بدن زن کرده است. به زعم فوکو با گسترش روابط قدرت، گاه دیگر به فشار قدرت بیرونی نیازی نیست؛ چراکه انسان‌ها هنجارهای برساخته جنسیتی را درونی، و تلاش می‌کنند مطابق ضوابط حاکم رفتار کنند. وی از سازوکارها و اجراهایی یاد می‌کند که برسازنده ذهنیت سوژه و بدن اوست. او این سازوکارها را «فناوری‌های خود»^{۱۵} می‌نامد (Foucault, 1988: 16). بویژه در مورد زنان بحث بر سر این است که آنها خودشان فکر نمی‌کنند بلکه برای آنها نظر دیگران در مورد خودشان اهمیت بیشتری دارد. به طور کلی از خود به نفع جنسیت یعنی «زن شدن» صرف نظر می‌کنند. این وضعیت‌ها می‌تواند از طریق درونی‌سازی فرودست بودگی^{۱۶} و خفه‌شدگی^{۱۷} نیز نمود پیدا کند. فوکو تصریح می‌کند قدرت به شیوه‌های مختلف به بهنجارسازی و قالب‌ریزی جامعه در شکلی خاص و به اصطلاح «بهنجار» تأکید، و در این راستا ساختار قدرت، همواره انسان بهنجار را در مقابل انسان نابهنجار تعریف می‌کند و سوژه را وامی‌دارد تا خود را بر اساس قوانین تثبیت‌شده، تنظیم، و هماهنگی خود را با این قوانین حفظ کند. در این رابطه ساختارهای قدرت قادر به تحمل نوع دیگری از «بودن» و نوع متفاوتی از «من سوژه» نیستند (Shawver, 2006: 5)؛ اما در روندی با عنوان «تقابل با امر بهنجار»، سوژه شکل‌های بهنجار سوژه‌مندی را شناسایی، طرد و حذف می‌کند که قدرت بر او تحمیل کرده است. به تعبیر فوکو «آنجا که قدرت هست، مقاومت نیز سر برمی‌دارد» (فوکو، به نقل از ضیمران، ۱۳۹۹: ۱۵۶). همان گونه که قدرت در راستای تثبیت و تحمیل هویت - اعم از هویت جنسیتی - بر اتباع خود عمل می‌کند، مقاومت نیز از طریق تقابل با امر بهنجار در جهت تقابل با قدرت اولیه و زایل کردن صورتبندی‌های آن

———— بررسی رابطه قدرت، بدن و برساخت اجتماعی جنسیت در رمانهای سرخی تو از من و از شیطان...
وارد عمل می‌شود.

۳. بحث و بررسی

۳-۱ تحلیل رمان سرخی تو از من

رمان سرخی تو از من نوشته سپیده شاملو تلاش می‌کند به زندگی زنان و مشکلات مختلف آنان در جامعه پردازد؛ مشکلاتی که ریشه روانشناختی دارد و زنان را به انسانهایی منزوی و عصبی تبدیل کرده است. بنمایه اصلی این داستان بر ناهنجاری جنسی و جنسیتی استوار است؛ چنانکه آغاز داستان نیز بخوبی با توصیف رفتار مرد زن‌نما (ترنس) که دست در دست مردی دیگر دارد، بیش از هر چیز برای معرفی فضای کلی داستان انتخاب شده است. در این رمان تقریباً تمام شخصیت‌های زن به‌نوعی در گرداب مشکلات جنسیتی گرفتارند. هدف اصلی رمان، ارائه روایتی زنانه از کیفیت زندگی زنان در جامعه مردسالار است. به‌طور خلاصه داستان درباره دختری است به نام فرزانه که مورد آزار و تجاوز پدر قرار گرفته است. او به روانپزشکی به نام لیلا خواجوی مراجعه می‌کند تا خود را از شر گذشته رها کند؛ اما در طول درمان خودکشی می‌کند و پرونده برای یافتن پدر دختر و تحقیقات بعدی ناتمام می‌ماند. داستان با ورود منشی جدید به مطب دکتر خواجوی، سمت‌وسویی دیگر به خود می‌گیرد. زمانی که دکتر لیلا خواجوی، نگار را به یادآوری خاطرات گذشته وامی‌دارد، متوجه می‌شود او نیز در کودکی از طرف پدر مورد آزار و تجاوز جنسی قرار گرفته است. یادآوری خاطرات گذشته توسط نگار، چند شخصیتی بودن او را نیز افشا می‌کند؛ گویی در این رمان نامهایی چون نگار و آزاده به‌مثابه نقابهایی است برای شخصیت اصلی که متین هم‌نام دارد؛ نقابی که با برملا شدن هویت حسام پدر فرزانه، فرومی‌افتد و به نشستن چاقو در قلب او و انتقام گرفتن متین از گذشته خود ختم می‌شود. در این رمان زنانگی‌های متفاوتی در فضاهای طبقاتی مختلف حضور دارد. زنی که در زیر ساختمان اسکان پشت ویتترین مغازه لگو ایستاده است؛ دختر جوانی که در محوطه برج میلاد قدم می‌زند و نگهبان او را به داخل اتاقک دعوت می‌کند؛ خانم دکتر روانکاو که بسیاری از بیمارانش به دلیل تجربه تجاوز خودکشی کرده‌اند؛ دو پیرزن که در اتاقی نشسته‌اند و تلویزیون تماشا می‌کنند؛ زنهایی که در آرایشگاه‌های زنانه زیر کلاه‌های رنگ ساکت

نشسته‌اند و... در این اثر نویسنده تلاش کرده است با روایت بخش‌هایی از گذشته شخصیت‌های داستانی به توصیف و نقد موقعیت امروزی زنان در جامعه پردازد؛ اما به طریقی آفرینش و توصیف موقعیت‌ها، شخصیت‌ها و فضاهای گفتمانی از طریق درونی‌سازی فرودست‌بودگی^{۱۸} و خفه‌شدگی^{۱۹} در داستان نمود پیدا کرده است. در ادامه این دو مفهوم را همراستا با مفهوم «زن شدگی» شخصیت‌ها در قالب ذهنیت شخصیت‌های زن، گفت‌وگوها، تعریف موقعیت‌های زنانه، فضاهای گفتمانی و فراخوانی‌های جنسیتی در تحلیل رمان سرخی تواز من به کار می‌بریم.

۱-۱-۳ زن شدن، فرودست‌بودگی

شخصیت‌های اصلی و محوری در رمان سرخی تواز من همگی زن هستند و نویسنده به توصیف احوال، گفت‌وگوها و واکنش‌های این زنان در جریان زندگی می‌پردازد. در بررسی کردار شخصیت‌ها و اجراگریهای روزمره زنان که در اصل توجه به همان وجهه اجرایی فرهنگ و برساخت زنانگی است، می‌توان به شکل‌گیری مفهوم زنانگی، زن شدن و درک جنسیت زنانه نزد آنان پی برد؛ برای مثال در این داستان آرایش صورت و نمایش‌های بدنی نزد زنان در مقام بخشی از کردارهای تکرارشونده روزمره اهمیت بسیاری دارد که با آن به جنسیت خود اعتبار می‌بخشند و به جنسیت‌سازی می‌پردازند. نویسنده در داستان با نگاهی جانبدارانه بر زیبایی چهره و اندام زنانه تأکید می‌کند و در جای‌جای داستان به توصیف زیبایی مخصوص زنانه می‌پردازد و گویی تلویحاً به مخاطبان‌ش القا می‌کند که چنین الگویی از زنانگی، شایسته و امروزی است. در واقع اولین شکل برساخت جنسیتی زنان در داستان بر تنانگی استوار است. در متن، نوع خطاب و رویارویی نویسنده با برخی از اعضای بدن زن و یا توصیف کلیت آن اعضا سبب می‌شود تا وجوهی از تناسب یا عدم تناسب به‌مثابه زشتی یا زیبایی به سوژه‌های زن منتسب شود یا برای خواننده چنین تصویری فراهم آید و به دنبال این صورت‌بندی، فراخوانی تنانه آنها به صورت وجه‌های مثبت یا منفی نمود یابد. در این راستا ارزیابی سوژکتیو و ذهنی نویسنده بر معیارهای زیبایی‌شناسی کلاسیک و مردسالارانه مبتنی است. در این مصداق‌های خطاب و فراخوانی آنچه بیشتر به چشم می‌آید، تأکید بر توصیف چهره است. نویسنده بارها شخصیت‌های زن داستان را در موقعیت‌هایی توصیف می‌کند که برای زیبا بودن به دستکاریهای مداوم در بدن خویش و ابژه قرار

———— بررسی رابطه قدرت، بدن و برساخت اجتماعی جنسیت در رمانهای سرخی تو از من و از شیطان... ————

دادن آن اقدام می‌کنند به گونه‌ای که گویا زنان این اقدامات را به نوعی «سلوک بدنی» تبدیل کرده‌اند؛ چیزی که نظارت دائمی بر بدن را نیز به دنبال دارد؛ نظارتی که از زیبایی بدن زنانه چونان نیرویی قدرتمند برای به دام انداختن مردان استفاده می‌شود. از نظر فوکو در درون گفتمانهایی که درباره جنسیت تولید و تکثیر شده، نخستین راهبرد هیجان‌پذیرساختن بدن زنانه است. بدن زنانه به هزاران شیوه مختلف ابژه قرار می‌گیرد که تبلیغات در مورد روشهای زندگی روزمره از مهمترین آنهاست. در اینجا زیباترین بدن آن است که بیشتر ابژه شده است. زنان برای زیبا بودن به دستکاریهای مداوم در خویشتن خود، چند پاره کردن، ابژه قرار دادن آن و نظارت دائمی بر بدن و چهره ترغیب می‌شوند (Counihan, 1999: 195-196) و آن‌گاه که اعمال کنترل بدنی از سوی سوژه به صورت سازمان درونی و انضباطی درمی‌آید، او زنانگی را درونی کرده است. در این داستان نظارت دائمی و ابژه‌سازی بدن در هر لحظه توسط زنان در جای‌جای داستان مشاهده می‌شود که جنسیت زنانه را درون بافتی نمادین نشان می‌دهد؛ گویی او تنها «چهره» است. افزون بر این، نظارت دائمی بر چهره و دستکاریهای مداوم سبب برجستگی آن و خاموشی نسبی بقیه بدن شده است؛ برای مثال:

«نگار» از کیف آرایش رژلبی بیرون می‌آورد و آن را روی لبهایش می‌کشد. کفش‌ها و لاک ناخنش هم‌رنگ رژلبش است» (شاملو، ۱۳۸۵: ۸۷). «نگار می‌ایستد روبه روی آینه، رژلب را برمی‌دارد؛ می‌کشد روی لبهایش؛ به دور، دو دور، سه دور...» (همان: ۹۶). «نگار رژلب صورتی را می‌کشد روی لبها و دورش یک خط قرمز محو... دور چشم‌ها را سیاه می‌کند و خودش را در آینه تماشا می‌کند» (همان: ۱۶۷). «(لیلا) رژلب صورتی خوش‌رنگی به رنگ پیراهنش به لبها می‌زند...» (شاملو: ۶۷). «رژلب قرمز را برمی‌دارد و لبهایش را سرخ می‌کند؛ رژ را می‌کشد روی گونه و با دست آن را روی پوست هموار و یکدست می‌کند...» (همان: ۲۳۷). «یک کیف کوچک آرایش و یک شیشه عطر هم توی آن است. رژلب آجری را روی لبها می‌کشد و به گونه‌هایش هم کمی رنگ می‌دهد...» (همان: ۱۵۶).

زن به دلیل بدنش همیشه در معرض نگاه دیگری است و تلاش او برای کنده شدن از موقعیتی نامطلوب و رسیدن به احساس رضایت از خود، سبب می‌شود با هر تغییر اپیستمیک و گفتمانی، شکاف و شقاقی در هویت او ایجاد، و از دل آن بدن زنانه جدیدی تولید شود. این تولید و بازتولید، مانع ظهور هویت یکپارچه می‌شود. در این

رابطه زنان نه تنها با رنگ آمیزی ملایم و گاه مبالغه آمیز بر جدایی و تمایز از جنس دیگر تأکید می‌کنند بلکه از این چهره به مثابه نقابی اروتیک نیز استفاده می‌کنند. بر این اساس، این گونه برداشت می‌شود که نگاه زن به هستی خویش بر زیبایی جسمی و امتیازهای جنسی مبتنی است. نتیجتاً زن بیش از هر چیز خود را موضوعی اروتیک می‌بیند و یا دست کم خود را به موضوع اروتیک کاهش می‌دهد. در این داستان دلالت‌های فرهنگی و دارایی زنانه تماماً در خدمت تنانگی قرار گرفته است. زنان داستان، چهره خویش را طبق تصورات بازار آگهی‌ها می‌سازند؛ بازاری مصرف‌گرا و مردسالار:

«کوپ، مش، مانیکور... زنهایی که می‌خواستند پوست زیباتری داشته باشند و زنهایی که می‌خواستند خط‌های روی صورتشان پررنگ و حتی کمرنگ ولی حتماً خوش‌رنگ باشد... می‌خواستند زیر دستگاه‌هایی که به پوست آب می‌رساند و بعد بخور و بعد ماسک و بعد ماساژ... آزاده می‌نشست و شروع می‌کرد به نقاشی کردن صورتشان...» (همان: ۸۴).

درواقع می‌توان گفت رفتار زنان در داستان با بدنشان مثل ابژه و چیزی جدا و یا گاهی متضاد با خودشان به عنوان سوژه شناسا است. چنین چهره‌ای واقعاً ماسک ابژه است. این ماسک از طریق وسایل زیبایی ساخته شده است. آرزوی نهایی فرد در این روش، خلق ابژه‌ای زیبا از خود است؛ کارس هنری برای نگاه کردن، نه درک کردن. به نظر می‌رسد کل ظاهر، هیچ شخصیت یا اراده‌ای را با خود حمل نمی‌کند. درواقع چهره همچون اندام جنسی جایگاهی است که بیشترین حساسیت نسبت به آن وجود دارد و بیشترین همبستگی را با «من» دارد (لوبرتون، ۱۳۹۸: ۱۰۴). این گونه نظارت دائمی زنان بر چهره، آرایش و دستکاریهای بدنی در راستای خواست جامعه مردسالار به پذیرفتن این فکر دامن می‌زند که «ما دارای طبیعت جنسی هستیم» و نوعی «زنانگی مؤکد»^{۲۱} پدید می‌آورد و در نتیجه باعث ایجاد شکافی مفراط در شخصیت خواهد شد.

از یک سو «خود - ابژه» وجود دارد که دنیای مردانه می‌بیند. از سوی دیگر «خود - نادیدنی» واپس کشیده شده و گاه نادیدنی حتی برای خود فرد و این به نوعی بیگانگی روانی است که با درونی کردن دیگری بودگی به وجود می‌آید (دانون، ۱۳۹۷: ۱۹۴).

از سویی این نوع زنانگی به پذیرایی جنسی نیز مربوط می‌شود که زنان را در موقعیت فرودست مردانگی هژمونیک قرار می‌دهد. به‌طور دقیقتر باید گفت انواع

_____ بررسی رابطه قدرت، بدن و برساخت اجتماعی جنسیت در رمانهای سرخی تو از من و از شیطان...

رفتارهای بدنی از قبیل ایما، اشاره، حالات و حرکات بدن و نیز اقداماتی چون رژیم گرفتن، دستکاریهای چهره و بدن و آرایش‌های اغراق‌آمیز و عادات مراقبت از پوست، صورتهایی از تجسد گفتمان قدرت پدرسالاری است که در تقاطع ساختهای نهادی و رابطه‌ای ظاهر می‌شود. به زعم فوکو آنچه در پشت همه این نظارت‌ها مطرح است، گفتمان اقتدار است (لوپز، اسکات، ۱۳۹۷: ۱۴۸). آرایش نزد زنان در مقام بخشی از کردارهای روزمره، که نظارت دائمی بر بدن را به دنبال دارد، گونه‌ای از فردیت فرودستی، شیء شدگی یا ابژگی را در ذهنیت زنان درونی می‌کند و با معانی زنانگی معرف ایشان گره می‌خورد. تبدیل شدن به ابژه درنهایت به معنای انکار خود - سوژه و هم‌چنین به معنای جعل اساسی است؛ یعنی ورود به دروغی همیشگی و تقویت دگربودگی. باید توجه کرد که این کردار اجرایی بر نوعی دانش زیبایی‌شناسی مبتنی است که گفتمان جنسیت و تفاوت‌های جنسیتی را تولید و تقویت می‌کند. فمینیست‌ها همواره کوشیده‌اند تا هرگونه استفاده نمایشی از بدن زنانه را در راستای جنسیت‌سازی به عنوان شکل نفرت‌انگیزی از قدرت‌نمایی زنانه تقبیح کنند. آنان معتقدند زنانی که از جسم خود به عنوان سرمایه جنسی استفاده می‌کنند و از این طریق به قدرت‌ورزی دست می‌زنند در تله زنانگی افتاده‌اند؛ زیرا به باور آنها این عمل تن را در برابر ذهن و جسمانیت را در برابر اخلاقیات قرار می‌دهد؛ بدین طریق فمینیست‌ها همواره نگرانی خود را از گسستگی شخصیت^{۲۲} زن ابراز کرده‌اند و معمولاً این توصیه را به زنان می‌کنند که نباید به موهبت جسمانی خود مغرور باشند و از آن استفاده ابزاری، و نگاه مشتاق مردان را به سوی خود جلب کنند؛ زیرا این رفتار به‌طور کلی حمله‌ای واکنشی در برابر مردان تلقی می‌شود و به جای اینکه از آنها به عنوان انسانی طبیعی یاد شود، خطر استفاده از زنان را به عنوان اشیایی تحت تملک و جنسی ایجاد می‌کند. هم‌چنین تحت تأثیر این نگرش مردان غالباً از زنان با عنوان اشیای جنسی و یا معمولاً بخشی از آناتومی یاد می‌کنند. بر این اساس جنسی شدن وجود زن مانع فعالیت‌های اندیشگانی، تفکر و تجزیه و تحلیل و به کار بردن موهبت‌های فکری‌شان در جهت رهاسازی خود از جبرهای جنسیتی می‌شود. شیلا جفری^{۲۳} در کتاب *زیبایی و زن‌سنجی*^{۲۴} (۲۰۰۵) شدیداً علیه تمامی فعالیت‌های زیبایی می‌تازد. او معتقد است پیروی از اجراها، رفتارها و آداب زیبایی‌ای که زنان به کار می‌برند، رفتاری آلوده به تبعیض جنسیتی و نوعی سیاست

جنسیتی به‌شمار می‌آید که تولیدکننده سکس است. او هم‌چنین استدلال می‌کند زنان از این طریق، «قشر کودن فرهنگ» تلقی می‌شوند که توسط مردان و جامعه مردسالار و از طریق تصاویر مربوط به تبلیغات و پورنوگرافی شستشوی مغزی داده شده‌اند تا باور کنند که باید هر چه بیشتر زنانه به نظر بیایند و به این ترتیب به میل جنسی مردان خدمت کنند. جفری مدعی است که زنان خود را مجبور می‌سازند که زیبا به نظر برسند و از این طریق به پیروی از آداب و آیین‌هایی می‌پردازند که الگوی ظاهری آنان را مصنوعی می‌سازد. این رفتارها نشان از بردگی و فرودستی زنان دارد و این نوعی خود تخریبگری است و سلطه مردانه را نیز تثبیت می‌کند (نک، حکیم، ۱۳۹۱: ۱۳۰). از آنجاکه در این داستان کنش‌ها معناسازی می‌کند، سوژه‌های زن کنشگرانی هستند که با کنش خود بر ابژگی خودشان تأثیر می‌گذارند. در این رمان پذیرش ابژگی و زن بودگی در چهره تمام شخصیت‌های زن آشکارا دیده می‌شود؛ برای مثال لیلا، روانپزشکی که تخصص اصلیش روانکاوی زنان است با اینکه در داستان، زنی روشنفکر نمایش داده می‌شود به لحاظ ذهنی، درون گفتمانی قرار دارد که زن را در جایگاه پایین‌تر یا مادون جنسیت مردانه قرار می‌دهد؛ زیرا او نیز هویت زن را مرتبط با مفاهیم زیست‌شناختی بدن زنانه‌اش درک می‌کند و در مکالمات روزمره‌اش بارها «زن بودگی» را به نمایش می‌گذارد؛ به عنوان نمونه اگرچه او برای احترام و ستایش از منشی تازه‌کار خود (نگار)، وی را «عروسک» خطاب می‌کند:

«عجب چشم‌هایی دارد! از این عسلی‌تر دیگر نمی‌شود. سلام عروسک بیا تو» (شاملو: ۱۴۵). «عروسک امروز چقدر خوشگل شدی!» (همان: ۴۵). «من دکترم عروسک!» (همان: ۱۶). «عروسک خیلی مواظب باش...» (همان: ۱۸۲). «خب تو بگو عروسک» (همان: ۸۹). «عروسک چون گفتم به هم سر بزنی» (همان: ۱۴۶). «سلام عروسک دیشب خوب خوابیدی؟» (همان: ۲۵۷).

در این نگاه زن نوعی کالا نگریسته می‌شود؛ کالایی که وارد داستان شده است تا از دارایی‌های زنانه او در جهت پیشبرد اهداف داستان بهره برده شود. نویسنده از طریق شیء سازی پیکر و هویت زنانه که تلقی شخصیت و موقعیت او به گونه‌ای است که گویی او چیزی غیر از فراورده انسانی است و جایگاهش در کنار ابزار، اشیا و فعالیت‌های بی‌ارزش است، تلویحاً به بازتولید و تقویت گفتمانی منجر می‌شود که سوژه زنانه را به پیکره مادیش کاهش می‌دهد و انگاره «ایده‌آل مؤنث شهوانی» را بازتولید می‌کند و

———— بررسی رابطه قدرت، بدن و برساخت اجتماعی جنسیت در رمانهای سرخی تو از من و از شیطان...

زیبایی زنانه را مستقیماً و صراحتاً با جنسی بودن پیوند می‌دهد که در آن زن هیچ چیز جز همان نمونه یا تیپ مذکور تصور نمی‌شود بویژه زمانی که به او گوشزد می‌کند: «عروسک مواظب باش. هیچ چیز برای یه مرد سخت‌تر از گذشتن از زن خوشگلی مثل تو نیست» (همان: ۱۸۲).

درواقع یکی از برساختهای اصلی این داستان در زمینه میل سیری‌ناپذیر و دگرجنس خواهانه مرد است؛ مردانی که در برابر زیبایی زنانه عنان از کف می‌دهند و رفتاری خارج از عرف و هنجار جامعه انجام می‌دهند. نویسنده از این طریق «گفتمان میل جنسی مردانه» را نیز تقویت و بازتولید می‌کند. در نظریه‌های برساختگرایی جنسیت، گفتمان میل جنسی مردانه نظامی از بازنمودهای مربوط به سکسوالیته مردانه و شیوه سخن گفتن و اندیشیدن درباره آن است که دیدگاه رایج و متعارف درباره جنسیت مرد را در این زمینه شکل می‌دهد. این دیدگاه، نظامی از بازنمودهای برساخته گفتمانی است که سکسوالیته مردانه را به مثابه نمود میل زیست‌شناختی مهارناپذیر بر می‌سازد. در این رابطه مرد موجودی دانسته می‌شود که سکس نیاز اساسی اوست و نمی‌تواند نادیده‌اش بگیرد و در مقابل زنی زیبا خویشتن‌داری خود را از دست می‌دهد. این دیدگاه نه تنها مرد را به گونه‌ای بر می‌سازد که گویی تابع نوعی جبر زیست‌شناختی مهارناپذیر و هولناک است، بلکه زن را نیز به مثابه سوژه‌ای جنسی جلوه‌گر می‌سازد که می‌تواند این سکسوالیته را شعله‌ور کند (نک: بر، ۱۳۹۴: ۱۲۰). بر پایه این گفتمان، زن می‌تواند میل مرد را تحریک کند و فساد، جرم و تباهی به بار آورد؛ در نتیجه هردو برای هم خطری بالقوه به‌شمار می‌روند. بنابراین باید همواره از هم دوری کنند. این گفتمان زنان را در موقعیتی قرار می‌دهد که وادارشان می‌سازد دائماً با تمام قوا در حال آماده‌باش و نظارت بر بدن خود باشند. این انگاره به گسترش، تقویت شدن، عمیق‌تر شدن و اجتناب‌ناپذیرتر شدن تفاوت‌های جنسیتی منجر می‌شود و نشان می‌دهد که چگونه برساخت مردانه جنسیت، موجب کنترل هژمونیک بر بدنهای زنانه و تولید «ذهنیتی زنانه» می‌شود.

۲-۱-۳ خفه‌شدگی

مفهوم «خفه‌شدگی»^{۲۵} را اولین بار آلن شوالتر^{۲۶} منتقد و فمینیست امریکایی به کاربرد. از نظر شوالتر، خفه‌شدگی «به موقعیتی گفته می‌شود که در آن صدای زن شنیده نمی‌شود؛ به او گوش سپرده نمی‌شود و حتی از سخن گفتن منع می‌شود»

(Showalter, 1981: 187-199). در این زمینه حضور نامرئی قدرت قابل تشخیص است که از هیچ تلاشی برای منزوی کردن، انکار و طرد کردن و کاهش هویت سوژه فروگذار نمی‌کند. شوالتر تأکید می‌کند زنان باید از این وضعیت بهره‌برداری، و این وضعیت را هر طریقی به زبان مقاومت بدل کنند؛ اما در مقوله زن شدگی، زنان به این وضعیت خو می‌گیرند و آن را به فرهنگی زنانه تبدیل می‌کنند و در سطحی شخصی‌تر با محروم ساختن خویش از سخن گفتن به انقیاد تن می‌دهند و به قدرت پدرسالاری اعتباری دوباره می‌بخشند. روشترین مثال در این مورد سکوت زنان در برابر تجاوز جنسی است. آن. جی. کهیل^{۲۷} در مقاله «فوکو، تجاوز و ساخته شدن بدن زنانه» (۲۰۰۰) با تعمیم به مطالعات فوکو بیان می‌کند تجاوز جنسی سبب تغییر شکل ذهنیت زنان می‌شود؛ زیرا زن در رویارویی با این موقعیت نه تنها بدن خود را ذاتاً ضعیف و شکستنی بلکه آن را قابل تجاوز نیز می‌داند. در این راستا، زن خود را محدود، قدمه‌ایش را کوچک و رفت‌وآمدش را با دنیای بیرونی کم می‌کند؛ زیرا او می‌خواهد با محدود کردن فیزیکش این بدن آسیب‌پذیر را حفظ کند. در رمان «سرخ‌ی تو از من» سکوت فراگیر زنان در مقابل تجاوز و نظارت قدرت و هم‌چنین سر سپردن به سرنوشت مقدر زنانه به شکل کاملاً گسترده‌ای دیده می‌شود. اغلب شخصیت‌های زن داستان درگیر تعدی و تجاوز جنسی به شیوه‌های مختلف بوده‌اند؛ اما در این باره به سکوتی ابدی تن داده‌اند؛ برای مثال فرزانه و نگار از جمله شخصیت‌های داستان هستند که در نوجوانی توسط پدر مورد سوءاستفاده جنسی قرار گرفته؛ اما هر دو شخصیت در این زمینه سکوت کرده‌اند و در نهایت یکی خودکشی کرده و دیگری پس از خودکشی‌ها متعدد و ناموفق دچار مشکلات گوناگون روانی و تجزیه هویت شده است. در واقع دست‌کم گرفتن این مسئله توسط زنان و سکوت درباره آن، کنشی است که در راستای تقویت قدرت مردسالاری عمل می‌کند؛ چیزی که جنسیت زنانه را به قلمرو فرودستی و درون‌مانایی تبعید می‌کند. در این داستان علاوه بر مشکلات جسمی و روانی تجاوز، مسئله باکرگی زنان نیز مطرح است. در نظام مردسالار، باکرگی حق مالکیت مرد بر بدن زن، حق خطا نکردن زن و مسئله‌ای اخلاقی است؛ بنابراین اگر زنی به هر طریقی باکرگی خود را قبل از ازدواج - گرچه از طریق تجاوز - از دست بدهد از نظر جامعه، پیشاپیش رانده شده است. این مسئله مصداق آشکار نظارت و کنترل بر بدن زنانه است. فرزانه در این

———— بررسی رابطه قدرت، بدن و برساخت اجتماعی جنسیت در رمانهای سرخی تو از من و از شیطان...

داستان که در کودکی مورد آزار پدر قرار گرفته، سالها در این مورد سکوت کرده است و در نهایت به دلیل ترس از افشا شدن این مسئله خودکشی می‌کند. نگار شخصیت محوری داستان نیز در کودکی و نوجوانی توسط پدر بارها مورد آزار و تجاوز جنسی قرار گرفته است؛ اما او نیز بر اساس اصل نظارت و بدن در جامعه و تابو بودن دادخواهی زنان در این امر، هر بار مسئله را پنهان کرده و حق دادخواهی را از خود سلب کرده و مهر سکوت بر لبان خود زده و آن را چنان داغی پنهان کرده است؛ اما بعد از ازدواج وقتی همسرش او را به دلیل باکره نبودن بازخواست می‌کند، بدون هیچ توضیحی برای رهایی از پیشداوریهای مردانه به خودکشی اقدام می‌کند:

«بار اول که خودکشی کرده بود و نمرده بود، یک هفته بعد از آنکحت و زواجت بود...» (شاملو: ۵۹).

این موضوع نشان می‌دهد که زنان بیش از اینکه از مرگ بترسند از قدرتی می‌هراسند که نظارت کامل بر بدن آنان دارد. بر همین اساس در داستان نیز نشان داده می‌شود که اغلب زنان پس از تجربه تجاوز در دوران متفاوت زندگی خود به خودکشی دست می‌زنند و به طریقی خود را مجازات می‌کنند:

«طی دو ماه گذشته چهار نفر از بیمارهایش اقدام به خودکشی کرده بودند، یک زن - دختر هنگام سقط جنین از بین رفته بود، محبوبه از همه جوانتر بود، ۱۳ سال داشت تا زمانی که جنین در رحمش پنج‌ماهه شده بود، توانست آن را مخفی کند...» (همان: ۴۴).

در اصل در اینجا چیزی که مجازات می‌شود، «ناهمنوایی» است که اعمال قدرت انضباطی درصدد اصلاح آن است. بر این اساس باکره نبودن برای زنان نوعی رفتار اجتماعی نامتعارف به‌شمار می‌آید؛ زیرا خبر از نوعی آزادی جنسی می‌دهد که برای زنان نابهنجار تلقی می‌شود؛ زیرا آنان را در جایگاه سوژه تبهکار جنسی قرار می‌دهد؛ درحالی‌که مشابه این پیامدها برای مردان وجود ندارد و مردان در عمل از آزادی جنسی بیشتری برخوردارند. درواقع بر مبنای هنجار باکرگی، ایده‌آلها و الگوهای از زنانگی ساخته می‌شود که الزامات و محدودیتهای متعددی برای آنان به بار می‌آورد؛ چنانکه گویی بدن زن همچون حصاری است که خود را داخل آن حس می‌کند؛ چیزی که با آن محدود شده است؛ این در حالی است که قدرت مردانه معمولاً با فتوحات جنسی فراوان ارزیابی می‌شود؛ چنانکه در داستان نیز اشاره شده است همسر لیلا

«بزرگ دون ژوان» خطاب می‌شود که آشکارا آزادیهای جنسیتی و تقسیم‌بندی سلسله مراتبی میان دو جنس و قدرتمندی اجتماعی جنسیتی یکی از طرفین را یادآوری می‌کند؛ لذا می‌توان از هنجار باکرگی برای فهم ساختارهای جنسیت و روابط بیناجنسیتی استفاده کرد و الگوهای زنانگی و مردانگی را، که در نتیجه آن ساخته می‌شود در بازه‌های زمانی و در رابطه با تغییرات اجتماعی - فرهنگی در جامعه مد نظر قرارداد. در تفاوتی که میان معنای رابطه جنسی برای زن و مرد توسط مردان ابراز می‌شود، می‌توان نقش کنترلگر نگاهی را دید که بر مبنای دوگانه‌های تقابلی ساخته شده است. در واقع هنجار باکرگی خود به تنهایی می‌تواند برساخت اجتماعی جنسیت، باورهای جنسیتی، سلسله‌مراتب جنسیت و روابط قدرت بین دو جنس را آشکار کند؛ مطالبه مردسالارانه بکارت به معنای نظارت مردانه (قدرت) بر بدن زنان است. زن خوب بودن بر این اساس همواره تابعی است از میزان سرسپردگی به نظام مردسالاری. در این داستان، که نگار به دلیل تجاوز از سوی پدر و از دست دادن باکرگی از طرف همسر مورد اهانت قرار گرفته است بعد از طرد شدن و طلاق - در گفت‌وگوهای درونی - به خود می‌گوید:

«چرا نرفته بود تا دکتر برایش ترمیم کند؟ مگر ترمیم آن روزها چند بود؟» (شاملو: ۲۹).

و این یعنی زن بیش و پیش از اینکه در پی احقاق حقی باشد که از او زایل شده، درگیر دور زدن مشکل از راه‌های گوناگون و یا سکوت است. در این زمینه ذهنیت او چنان درگیر فرودستی حاصل از زن شدگی است که حاضر است حتی به قیمت «دیده نشدن»، «حذف شدن»، «انکار شدن» و پایمال شدن حقوقش، موقعیت زنانه خود را حفظ کند؛ چنانکه همین شخصیت در گفت‌وگوهای درونی خود می‌گوید:

«اگر بهروز کاری به کارش نداشت، می‌رفت و می‌افتاد گوشه اتاق خوابشان، تشک هم نمی‌خواست... اگر بهروز کاری به کارش نداشت، سایه می‌شد اصلاً! سایه شدن که کاری ندارد...» (همان: ۶۱).

۲-۳ تحلیل رمان از شیطان آموخت و سوزاند

از شیطان آموخت و سوزاند، رمانی اجتماعی و واقعگراست. داستان درباره سرگذشت یک زن مسیحی به نام ولگا است که در دههٔ چهارم زندگی است. تمام رمان به صورت

———— بررسی رابطه قدرت، بدن و برساخت اجتماعی جنسیت در رمانهای سرخی تو از من و از شیطان...

رونوشت‌های دفترچه یادداشتی است که راوی بی‌محابا و بدون سانسور دربارهٔ آدم‌های اطرافش نوشته است. ولگا زنی ارمنی است که با مردی مسلمان ازدواج می‌کند؛ به همین دلیل مسیحیان او را طرد می‌کنند؛ پس از مدتی همسرش به او خیانت می‌کند و او را از خانه بیرون می‌اندازد و سرانجام طلاقش می‌دهد. ولگا سرگردان و آواره است و در سالن مطالعه کتابخانه‌ای شبانه‌روزی می‌خوابد. راوی دو سال پی در پی از طریق یادداشت‌های روزانه، دغدغه‌ها و مشکلات خود را در فرایند حل دو مسئله بنیادی، یعنی تهیه مسکن و غذا به صورتی یکدست و یکنواخت مطرح می‌کند. شاید در ابتدا به نظر برسد که فقر، گرسنگی و سرگردانی زنی بی‌خانمان تنها درونمایهٔ این رمان است، اما در واقع می‌توان گفت نویسنده با مطرح کردن مشکلات زنان در این اثر، انگشت اتهامش را به سوی جامعه و سیاست‌های جنسیتی نشانه رفته است. گفت‌وگوها در این رمان در شناخت جهان‌بینی شخصیت‌ها و فضای داستان نقش مهمی ایفا می‌کند؛ روایت‌هایی از کشمکش‌های جنسیتی و رفتارهای زیانبار زنانی که درگیر گفتمان مردسالاری هستند. در این داستان، ساخت اجتماعی و تاریخی جنسیت زنانه در جامعه، فقر، تنهایی و بی‌سرپناهی، همه و همه راوی (ولگا) را از آنچه می‌توانست زنانگی او را به شکلی زیبا و انسانی آزاد نشان دهد از او گرفته است؛ اما ولگا با قرار دادن خود در وضعیت مقاومت، رهایی از موقعیت‌های محدود کنندهٔ جنسیت برساخته در جستجوی هویتی خودساخته است و صراحتاً زنی متفاوت را نمایش می‌دهد. در واقع جنسیت زن در این داستان سوژه‌ای در فرایند است؛ رویکردهایی که او در روند ساخت هویت جنسیتی و انسانی خود اتخاذ می‌کند با مفاهیمی چون «تقابل با امر بهنجار» و «رسیدن به فناوری خود رها» در اندیشهٔ فوکو مطابقت دارد که در ادامه تحلیل می‌شود.

۱-۲-۳ تقابل با امر بهنجار

ولگا در داستان *از شیطان آموخت و سوزاند* با توجه به مقاومتی که در برابر سرنوشت احتمالی زنانگی در پیش می‌گیرد، زیستی را به نمایش می‌گذارد که در تقابل با امر بهنجار «زن بودگی» است. در این رمان اگرچه شاهد شخصیت‌های زنانهٔ بسیاری هستیم که تدابیر تبعیض‌آمیز و سرکوب قدرت مردسالار را در خود درونی کرده‌اند، ولگا با دور شدن از گفتمان مسلط مردسالاری، ساختی از جنسیت را نمایش می‌دهد که از تصویر کهنه و رایج زن شدگی و فرودست بودگی به دور است. اگرچه در بخش‌های

بسیار کوتاهی در روابط و گفت‌وگوهای شخصی او نیز اجراهای زنانه‌ای دیده می‌شود که او را به موقعیت فرودستی زنانه نزدیک می‌کند به‌طور کلی این شخصیت به قاعده بازی‌ای که سعی می‌کند او را فرودست نگه دارد پی می‌برد و دائماً در تعریف موقعیت خود در جامعه به این مسئله اشاره می‌کند:

«مرا مونگول نگه داشتند» (آقایی: ۲۵). «عقب‌مانده کردن افراد از وظایف آنهاست» (همان: ۱۴۰). «گرسنه، بی‌پول، بی‌لباس، بی‌کفش. از نظر همه احمق و بی‌شعور هستم!» (همان: ۳۶). «آنها یتیم را یتیم‌تر می‌کنند» (همان: ۲۵۶). «یک زن که احتیاج مالی دارد ممکن است اغفال بشود. زنی مثل من که کار و جایی برای خواب ندارد و در جامعه رها شده و مجبور است این‌طرف و آن‌طرف پناه ببرد، می‌تواند بگوید اغفال شده است ولی من هرگز نمی‌گویم اغفال شده‌ام» (همان: ۱۷۸).

بدین ترتیب در اینجا آگاهی از سیاستهای قدرت به عنوان نیروی تأثیرگذاری نمایان می‌شود که در فراورده‌های فرهنگی و تعیین مسیر او نقش اصلی را بر عهده دارد. راوی تأکید می‌کند که چنین نظامی می‌تواند «از یک فرد عادی یک بیمار غیرعادی بسازد» (همان: ۹۶). او هم‌چنین عنوان می‌کند که جامعه ابعاد وجودی او را کوچک کرده است: «تمام اندازهای مرا کوچک کرده‌اند» (همان: ۱۹۸). «حساس می‌کنم کودکی خردسال شده‌ام» (همان: ۵۰).

ولگا در این داستان زنی باسواد و فرهیخته است که به چندین زبان خارجی تسلط دارد؛ اما همچنان فاقد شغل، بی‌خانمان و سرگردان است و کسی حاضر نیست به او شغلی بدهد. او بی‌خانمان و سرگردان شده است؛ زیرا حاضر نیست زیر سلطه مردی زندگی کند که به او خیانت می‌کند؛ کتکش می‌زند و او را نجس و پست خطاب می‌کند. او در جای‌جای داستان اشاره می‌کند که همه باهم تبانی کرده‌اند تا زنان، محتاج، بی‌پول و بیکار نگه داشته شوند تا به صورت اقدامهای جنسی بین مردان مبادله شوند.

ابراهیم خان یک نفر را در فلکه دوم صادقیه می‌شناسد که خیلی زن دوست است؛ می‌خواهد مرا ببیند... در میانه راه (ابراهیم خان) کنار خیابان نگاه داشت و گفت راستش من برای خودم شما را می‌خواستم. گفتم من نمی‌خواهم زندگی کسی را به هم بزنم. گفت هر طور نظر شما باشد. بعد مرا به سوپر گوشت دوستش برد. بعد از نیم ساعت با مرد مسنی آمد و آن مرد از من سؤال کرد خوب شما چرا صیغه

———— بررسی رابطه قدرت، بدن و برساخت اجتماعی جنسیت در رمانهای سرخی تو از من و از شیطان... ————

همین ابراهیم خان خودمان نمی‌شوید؟ گفتم من نان و نمک این خانواده را خورده‌ام و نمی‌توانم به صورت زن و بچه ایشان نگاه کنم. گفت خب نگاه نکن! (همان: ۲۹۸).

گفتم بیکار شده‌ام. اگر شد کاری برایم پیدا کنید. آقای یونسیان با صدای بلند گفت یک راننده مینی‌بوس را می‌شناسم که خانه و زندگی مرتبی دارد می‌توانید با ایشان زندگی کنید و از خرید مواد غذایی و کار کردن معاف شوید (همان: ۴۹). سالها مرا بیکار و بی‌پول نگه داشتند... (همان: ۱۶۳). کارهایشان شبیه به هم است. می‌خواهند مرا تحقیر کنند (همان: ۲۰۲).

درواقع نظام فرهنگی جامعه با مجموعه‌ای از گفتمانها، که آیین‌ها، هنجارها و ارزش‌ها را تولید و بازتولید می‌کند، صورتهایی از جنسیت را بر می‌سازد که در آن جنسیت زن به شکلهای مختلف ضعیف، نیازمند، محدود و مکانمند می‌شود. راوی جامعه‌ای را توصیف می‌کند که مردان با توسل به قدرتهای نهادینه‌شده گفتمان و نظام مردسالاری او را نادیده می‌گیرند و موجودیت انسانیش را حذف و انکار می‌کنند؛ بدن زن را با چشمانشان مورد بهره‌برداری قرار می‌دهند؛ قیمت مبادله‌ای او را ارزیابی می‌کنند؛ درباره کمبودهای او اظهار نظر می‌کنند یا آنها را با کمبودهای رهگذران دیگر مقایسه می‌کنند. آنها زن را در تخیلات خود شرکت می‌دهند بدون اینکه از او بپرسند به این کار تمایلی دارد یا نه و باعث می‌شوند او احساس مسخرگی کند یا به‌طور بی‌تناسبی، احساس سکسی بودن یا به‌طور وحشتناکی احساس زشتی و بی‌مصرفی کند. مهمتر از همه آنها باعث می‌شود او احساس کند که شیء است. در این میان حتی طیف وسیعی از زنان نیز با قدرت مردسالار همدست می‌شود و در انتحار شخصیت و موجودیت خود شرکت می‌کنند.

زن: کار و حقوق چه معنی دارد؟ باید یک مرد حامی تو باشد شوهر کن... زنی که مرد نداشته باشد و این ور و آن ور برود ادعای نجابت نمی‌کند...» (همان: ۵۰). «حالمون ازش به هم خورد... خیلی بی‌عرضه‌ای که طلاق گرفتی و شوهر نکردی» (همان: ۴۲). «کار و حقوق چه معنی دارد؟ کدام زن استقلال مالی دارد؟ باید یک مرد حامی تو باشد» (همان: ۵۰). «خاله پوران دلش می‌خواست من در خیابانها سوار هر ماشینی که جلوی پام می‌ایستد بشوم» (همان: ۵۹).

درواقع فرهنگ مردسالار به حدی در زنان نفوذ کرده است که خود نیز در جهت ادامه

و تثبیت چنین وضعیتی به سلطهٔ مردسالاری یاری می‌رسانند. همان‌گونه که دوبوواریز به آن اشاره می‌کند در واقع همراه با اجبار اخلاقی هر فرد برای تأکید بر هستی سوژکتیو خود، وسوسه‌ای هم برای چشم پوشیدن از آزادی و تبدیل شدن به شیء وجود دارد. این انتخابی ضد اخلاقی است؛ اما این اغلب مسیری است که زنان در مقابل آن کمترین مقاومت را از خود نشان می‌دهند و این بالاترین درجهٔ سلب و از خود بیگانگی است (نک: دانون، ۱۳۹۷: ۱۷۶). ولگا در ارتباطات خود در جامعه، زنان فرودستی را توصیف می‌کند که نه تنها به موقعیت فرودستی و زن شدگی خو کرده‌اند و به امکان دیگری برای زن/انسان بودن نمی‌اندیشند، بلکه حتی علیه زنان دیگر - بویژه آنانی که متفاوت می‌اندیشد و به فکر تعالی خود هستند - توطئه می‌کنند تا آنان را ساکت، و یا دست‌کم شبیه خود کنند:

«یکی از زنها پرسید چی داری بلغور می‌کنی؟ گفتم انگلیسی و فرانسه... گفت: جلوی ما دیگه انقدر پز نده بشین سرجات... و کتابم را برداشت و با آن محکم توی سرم زد» (همان: ۲۵۱) و درجایی دیگر «یکی گفت: زنیکه روزنامهٔ انگلیسی برای چی می‌خواهی بخوانی؟ به جای روزنامه خواندن برو ولگردی، یه چیزی گیر بیار بخور.../ پدر پولدار ندارید خوشگل هم نیستید که مردی خرجتان را بدهد!» (همان: ۳۴، ۱۷۸). «تو مونگول چرا نمی‌خواهی مثل ولگردها و زنهای خیابانی شفق باشی؟» (همان: ۳۴).

او از این زنان در جامعه تحت عنوان «عقب‌نگه‌داشته شده‌های ذهنی» (همان: ۲۴۶) یاد، و بیان می‌کند که آنها قابل‌ترحم هستند: «چه زنهای بدبختی... دلم به حالشان می‌سوخت» (همان: ۷۳، ۷۲).
 قدرت مردسالار از دیدگاه راوی در بی‌هویت کردن زن نقش بارزی ایفا می‌کند. به‌زعم دوبوواریز «اگر زن می‌توانست تصویر رایج زنانگی را، که انعکاس‌دهندهٔ زن بی‌هویت، فرودست و حقیر است به‌سخره بگیرد، موقعیتش تا این اندازه اسفبار نمی‌بود» (به نقل از تانگ، ۱۳۹۶: ۳۲۹). ولگا به حال این زنان تأسف می‌خورد؛ موقعیت آنان را به‌سخره می‌گیرد و می‌کوشد تا خود را از آنان جدا سازد؛ چنانکه در موارد بسیار در مسیر داستان، نگرش انتقادی خود را در مقابل این زنان بیان می‌کند:
 «دلم به حالشان می‌سوخت... چه زنهای بدبختی...» (همان: ۷۳ و ۷۲). «آنها بدبخت بودند. خودشان بیشتر احتیاج به کمک داشتند...» (همان: ۱۹۵).

———— بررسی رابطه قدرت، بدن و برساخت اجتماعی جنسیت در رمانهای سرخی تو از من و از شیطان...

نکته قابل توجه در این داستان پرداختن به مسئله تجاوز جنسی است. شخصیت اصلی داستان هم از جمله زنهایی است که در جامعه تجاوز جنسی را تجربه کرده است؛ شبی که برای خوابیدن به کلیسا می‌رود، خادم کلیسا نیمه‌شب به سراغش می‌رود و با خشونت به او تجاوز می‌کند: «به اتاق آمد و از پشت به من حمله کرد... بعد آن قدر صورتم را به زمین کوبید که از دهانم خون آمد... گفتم به کلاتری خبر می‌دهم، گفت هیچ غلطی نمی‌توانی بکنی...» (همان: ۲۲۹).

زنان در جامعه‌ای که راوی روزمره با آن سروکار دارد به جای ابراز همدلی با او در زمینه مسئله تجاوز و برطرف ساختن مشکلات روحی پیش‌آمده به تخطئه او می‌پردازند؛ او را مقصر می‌دانند و به اجبار از او می‌خواهند که این مسئله را علنی نکند تا مورد قضاوت واقع نشود. در واقع بر اساس اصل نظارت و بدن، زنان در جامعه مردسالار از کودکی می‌آموزند منشأ خطرهایی که برایشان پیش می‌آید، چیزی بیرون از بدنشان نیست. اگر آن بدن مورد تجاوز یا خشونت قرار گیرد به این دلیل است که حرکاتش به اندازه کافی محدود و کنترل‌کننده نبوده است. برای همین خشونتی که بر بدنشان اعمال می‌شود غیرقابل دفاع است؛ نتیجتاً زنان بدنشان را به دلیل همه این خطرهای احتمالی مقصر می‌دانند. زنان به این مسئله نمی‌اندیشند که ضرورتاً نه تنها بدن زنانه ضعیف نیست بلکه خودش است که به هر طریقی آسیب‌پذیری خود را بر می‌سازد (Cahill, 2000: 61-62). در این داستان تمام زنانی که مسئله تجاوز به ولگا را فهمیده‌اند با تأکید بسیار به او توصیه می‌کنند که اگر موضوع تجاوز را مخفی نکند به فاحشگی متهم خواهد شد:

مارکاریه گفت از این موضوع با کسی حرف نزن، آبروی خودت را می‌بری...

(همان: ۲۴۹). خانم روحانی هم به من گفتند به کسی نگو برایت بد می‌شود... خانم

آبادی گفت ده برو دختر وقیح، پررو نباش و به هیچ کس هم نگو بهت تجاوز شده

وگرنه همه مردها تو را به چشم یک فاحشه نگاه می‌کنند... (همان: ۲۷۹).

درواقع اگر زنی مورد تجاوز قرار بگیرد، مشمول این فرض است که دلش

می‌خواسته؛ این به معنای آن است که زنان در چنین قیدی گرفتارند؛ شبکه‌ای از نیروها

و بندهایی که شخص را در معرض مجازات یا تحقیر شدن قرار می‌دهد. هر یک از این

عوامل در تنشی پیچیده با عوامل قدرت در ارتباط است (نک: فرای به نقل از بال و دگر،

۱۳۹۰: ۵۱۹). در این داستان ولگا برخلاف هنجارهای فرهنگی جامعه، که او را به سکوت

و پنهانکاری در زمینه تجاوز و پایمال شدن حقوق فردی و جسمیش تشویق می‌کند با قاطعیت و صراحت تأکید می‌کند که هرگز درباره این موضوع ساکت نخواهد شد و حتی مسئله را از طریق قانون پیگیری خواهد کرد:

«چرا نگوییم؟... من می‌خوام حتی اگر آبروی خودم برود آبروی رافیک و بقیه را ببرم... می‌خواهند مرا تحقیر کنند، می‌خواهند مرا به خودکشی وادارند...» (همان: ۲۴۹، ۲۰۲، ۲۳۷).

اما با اینکه او مسئله تجاوز را قانونی می‌کند، هیچ پاسخ امیدبخشی از مراجع قانونی دریافت نمی‌کند:

«با خانم زهرا زاهدی تماس گرفتم گفتم سرایدار کلیسا دیشب به من حمله کرد... به من تجاوز کرد و آنقدر مرا کتک زد که صورت و دستهایم زخمی شده. گفت: ان‌شاءالله دیگر از این اتفاقها نمی‌افتد...» (همان: ۲۲۹). «در ورقه پزشکی قانونی ذکری از تجاوز نشده و قابل پیگیری هم نیست... هیچ کس پاسخگو نیست!» (همان: ۲۴۹).

درواقع نه تنها قانون، بلکه هیچ کس در اجتماع حرف او را به رسمیت نمی‌شناسد و به او حق اعتراض نمی‌دهد. راوی در خلال داستان نشان می‌دهد که آزار و تجاوز جنسی، عملی خلاف که از سوی یک فرد صورت گرفته باشد نیست، بلکه بخشی از قدرت ایدئولوژی مردسالاری است که با استفاده از این روش، زنان را می‌ترساند تا حضور نداشتن او در اجتماع و وضعیت خانه‌نشینی و وابستگی‌اش را به مردان تشدید، و نیاز او را به حامی تثبیت کند. در این وضعیت موقعیت سوژگی (عاملیت) از زنان گرفته می‌شود و اگر در تقابل با این ساختار رفتاری انجام دهند به صفاتی نظیر بی‌بندوباری، بی‌اخلاق و فاحشگی منتسب می‌شوند؛ اما راوی/ولگا به تقابل با این الگو برمی‌خیزد و به این ترتیب کل مسیر زندگی او با نوعی چرخش ایدئولوژیک روبه‌رو می‌شود. او هرگز به سوژه‌مندی تحمیلی رایج زنانگی تن نمی‌دهد و با زبانی استعاری بیان می‌کند که خود را از این جامعه جدا می‌کند:

«من بیگانه‌ای بین آنها بودم» (همان: ۷۲). «چه مردم بی‌رحم و انسانهای بی‌وجدانی، آنها خودشان بیشتر از من قابل‌ترحم‌اند» (همان: ۲۰۹، ۲۰۷). «من صلیب خودم را از صلیب آنها جدا می‌کنم؛ چه دنیای مسخره‌ای!» (همان: ۲۱۳، ۳۰۵).

———— بررسی رابطه قدرت، بدن و برساخت اجتماعی جنسیت در رمانهای سرخی تو از من و از شیطان...

او خود را از موقعیت زنانگی رایج بیرون می‌کشد که بدن و هویتش را به مثابه عنصری بی‌کنش، پست و مقامی تنزل یافته تعریف می‌کند و از منطق‌های اجتماعی و فرهنگی جنسیت فرودست و بی‌کنش و منفعل زنانه فاصله می‌گیرد.

۲-۳ رسیدن به فناوری خود رها

همان‌گونه که اشاره شد در اندیشه فوکو آغاز راه رهایی از سوژه مندی تحمیلی، خودداری و مقاومت در برابر «آنچه هستیم» است (Foucault, 1982: 216). وضعیت مقاومت در برابر سوژه مندی تحمیلی، سوژه را به خودی تبدیل می‌کند که در وضعیت‌های متفاوت با خویشتن خویش روبه‌رو شود. در این حالت سوژه در فرایند سوژکتیویته فعال است و بیش از هر چیز خود خویشتن را بر اساس درجه‌ای از آزادی فردی شکل می‌دهد. فوکو با طرح مفاهیمی چون هنرهای نفس، رابطه اخلاقی با خویشتن خود و تیمار نفس^{۲۸}، رهایی از هر حقیقت برساخته - از جمله هویت‌های جنسیتی برساخته - را می‌جوید (فوکو، ۱۳۹۰، الف: ۲۲-۳۲). در رمان *از شیطان آموخت و سوزاند*، زنان شخصیت و هویت خود را در پرتو حمایت و تأییدات مردان جستجو می‌کنند. آنان به شکل‌های مختلف تحت این تلقین قرار گرفته‌اند که خوشبختی آنها در خانه‌داری، ازدواج، بچه‌داری و نفی خود به هر طریقی است. هیچ زنی به‌طور مستقل، هویت و استقلال فردی ندارد. شخصیت و هویت این زنان در زندگی با مردان ذوب شده است. نویسنده نشان می‌دهد تمام زنان داستان بار جنسیت فرودست را به دوش می‌کشند؛ زیرا با درونی‌سازی گفتمان‌های غالب با کمترین مقاومت، آن چیزی می‌شوند که رژیم‌های معرفتی از پیش تعیین کرده‌اند؛ اما راوی داستان در اوج محدودیت‌های ایجادشده، مبارزه‌جویی و خودداری دائمی را از آنچه به او تحمیل می‌شود در دستور کار خود قرار می‌دهد و با قائم‌به‌ذات بودن خویش در ساختن حقیقت خود سعی می‌کند. ولگا پس از تجربه تلخی که در زندگی گذشته داشته است، دیگر حاضر نیست برای داشتن سرپناه و یا فرار از فقر با مردی زندگی کند که او را فرودست و پست خطاب می‌کند؛ اما قدرتی که بدن‌ها را دسته‌بندی، کنترل و تنبیه، و هویت زن را تنها در ارتباط با مرد معنا می‌کند، زندگی را برای او که خواهان رها شدن از جنسیت فرودست، وابسته و غیرمستقل زنانه است، بسی دشوار و سخت می‌سازد. تمام اطرافیانش بویژه زنان به او توصیه می‌کنند برای رهایی از فقر و سرگردانی و برای پیدا

کردن لقمه‌ای نان، جای خواب و حتی زنده ماندن باید با مردی ازدواج کند؛ صیغهٔ مردی شود و یا معشوقهٔ کسی باشد تا از گرسنگی و بی‌خانمانی نمیرد:

«زنی که برای پرداخت قسط آمده بود دست مرا گرفت به گوشه‌ای برد و گفت ازدواج کن. یکی را پیدا کن توی خانه‌اش زندگی کن» (همان: ۴۹). «این همه مرد تنها. خب زن یکی می‌شدی... همه‌اش گشنه می‌مانی. جا نداری بخوابی. به یک مرد پناه ببر که تأمینت کند. زن که شعور ندارد همین است دیگر» (همان: ۲۸۹).

اما ولگا که زنی کنشگر است و به تجدد، استقلال اقتصادی و حق انتخاب میل دارد با وجود همهٔ مشکلات، بدون توجه به اینکه دیگران دربارهٔ او چگونه فکر می‌کنند در پاسخ به کسانی که او را به ازدواج، صیغه شدن و یا معشوقه شدن برای لقمه‌ای نان و یا داشتن سرپناه توصیه می‌کنند می‌گوید:

«من می‌خوام با نجابت خودم روی پای خودم باشم. به کسی هم کاری ندارم» (همان: ۵۰). «دوست دارم یک اتاق داشته باشم و برای خودم غذا بپزم و مثل یک زن عادی کار کنم و زندگی داشته باشم» (همان: ۱۵). «دوست دارم با کسی که دوستش دارم زندگی کنم نه مثل حالا برای غذا یا برای جای خواب» (همان: ۱۹۹). «می‌خواهند مرا مجبور کنند هر چه می‌خواهند انجام دهم» (همان: ۱۴۱). «همه باهم تباری کرده‌اند...» (همان: ۱۶۴).

ولگا در این رمان، طغیانگری است که طغیانش بر ضد ایدئولوژی و قدرت مردسالاری رایج اجتماعی است؛ اگرچه در موارد متعدد با واکنش‌های تلخی از سوی زنان جامعه روبه‌رو می‌شود:

زن گفت: نجیب آن زنی است که میچ دستش را نامحرم ندیده باشد. چه نجابتی داری تو؟ زنی که مرد نداشته باشد ادعای نجابت نمی‌کند... شوهر کن... زنی گفت: هیچ‌کدام از ما زنها پول نداریم، همه‌مان از شوهرهایمان پول می‌گیریم (همان: ۵۰).
 راوی با نقل این گفت‌وگوها نشان می‌دهد اغلب زنان جامعه آموخته‌اند که بدون شوهر و بدون حمایت مرد، زندگی مستقل و بدون وابستگی برای آنان غیرممکن است، او سعی می‌کند نشان دهد زنان این جامعه همه به‌نوعی تنها و مظلوم و سرگردانند؛ اجتماعی از زنان بدون سرپناه، ماتم‌گرفته و مستأصل. راوی در این رمان با آفریدن فضای تازهٔ گفت‌مانی، نگرش حاکم و قاعدهٔ بنیادین را نسبت به نقش و جنسیت زن به چالش می‌کشد. از نظر فوکو سوژهٔ جنسیتی شده هنگامی می‌تواند به رهایی دست یابد

———— بررسی رابطه قدرت، بدن و برساخت اجتماعی جنسیت در رمانهای سرخی تو از من و از شیطان...

که بدون در نظر گرفتن اینکه آیا می‌توان بر قدرت غلبه کرد یا نه به دنبال رشد فضایی باشد که شکل‌های جدید سوژکتیویته در آن رشد می‌کند. بر همین اساس ولگا در رویارویی با چنین برخوردهایی بیان می‌کند «من بیگانه‌ای بین آنها بودم» (همان: ۷۲). او به لحاظ فکری با دیگر شخصیت‌های فرودست زنانه هیچ ارتباطی برقرار نمی‌کند و فیگوری تک‌افتاده است که زنی متفاوت را نمایش می‌دهد. در واقع این داستان سیر تحول شخصیت زن را از موجودی برای برآورده ساختن نیازهای جنسی به منظور تأمین معاش و داشتن سرپناه تا شخصیتی مستقل‌تر و انسانی‌تر با فاصله گرفتن از کلیشه‌های جنسیتی برساخته، نشان می‌دهد. با توجه به چنین تحولی در نقش‌پذیری زن در این رمان، شخصیت زن گسترده‌تر و متکثرتر می‌شود. در واقع مسیر داستان از ابتدا تا انتهای زندگی ولگا سیر تحول نقش او را از انفعال تا شخصیتی مستقل و فاعل در عرصه اجتماعی نشان می‌دهد، او این امکان را پیش روی زنان می‌گذارد که خود را در نقشی غیر از مادر، همسر و معشوق نیز بتوانند تصور کنند. اگرچه این داستان در پایانی باز همچنان اضطراب‌آور باقی می‌ماند به نتایج نامحتمل و سازشکارانه نیز راه نمی‌دهد؛ زیرا به ظهور فردیت زنی مربوط می‌شود که بخشی است از تعریف تازه‌ای که از زنانگی مدرن به دست داده شده و بر اساس آن ابتکار عمل و حرکت فردی برای رفتن به سمت حوزه‌هایی است که پیش از این مردانه بوده است.

۴. نتیجه‌گیری

باید توجه کرد که نقد جنسیت و قدرت با توجه به نقش بدن به دلیل اصلاح و بهبود رفتارها و کنش‌هایی است که هر دو طرف جنسیت را با چالش‌هایی روبه‌رو می‌کند؛ زیرا تصورات مشخص ممکن را از آنچه فرد می‌تواند درباره خود بداند منعکس و یا بازسازی می‌کند. در مورد رمان می‌توان گفت این نوع ادبی مدرن، دست‌کم توانسته است تجربه شخصی زنان و الگوهای موقعیتی آنان را در زمینه جنسیت بازتاب دهد و از طرفی برساخته و یا تقویت‌کننده مفاهیم پیشینی و یا جدیدی در راستای جنسیت نیز باشد. بر این اساس در رمان سرخی تو از من گفتمان‌های قدرت مرتبط با جنس و جنسیت در برساخت ذهنیت زنانه به عنوان ذهنیتی فرودست نقش معناداری ایفا می‌کند. در واقع حضور زن در این داستان در جایگاه فرودست و دیگری مرد، شیوه‌های درک وی را از واقعیات تشریح کرده است. بیشتر شخصیت‌های زن در این داستان

ذهنیتی مؤنث دارند. تصاویر، توصیفات و گفت‌وگوهایی در این رمان دیده می‌شود که اغلب باورهای جنسیتی را درباره ساخت زنانگی به عنوان جنسیت فرودست به‌طور ریشه‌ای تقویت می‌کند. اگرچه نویسنده تلاش کرده است با نشان دادن چهره قربانی زن و با برملا ساختن محدودیتهای زن بودن، رویکرد نوینی را در راستای روایت فرودستی زنان نشان دهد به نظر می‌رسد فضای ذهنی و گفتمانی رمان به گفتمانی متعلق است که جنسیت زنانه را در جایگاه پایین‌تر یا مادون جنسیت مردانه قرار می‌دهد و هویت زن را بر اساس برساختهای اخلاقی مرتبط با بدن جنسی شده‌اش تعریف می‌کند؛ همان‌طور که بازتولید کننده گفتمان میل جنسی مردانه نیز هست که از منابع بالقوه قدرت گفتمان مردسالاری است. نویسنده از طرفی با توصیف زیباییهای زنانه و جنسی کردن زن به بیدار کردن میل فانتزی مردانه دست می‌زند و از طرفی دیگر جنسیت مردانه را به صورت ذاتی فاقد مهارت خودکنترلی در ارتباط به میل جنسی بر می‌سازد. در واقع جنسی شدن اندام زن مانع فعالیت‌های اندیشگانی، تفکر و تجزیه و تحلیل و به کار بردن موهبت‌های فکری زنان در جهت رهاسازی خود از جبرهای جنسیتی، و از سویی دیگر بازتولید میل گفتمان جنسی مردانه سبب تقویت گفتمان و قدرت مردسالاری می‌شود. با توجه به اینکه متنهای داستانی می‌توانند واسطه تجربه قرار گیرند، تولید و یا تقویت چنین گفتمانی در داستان می‌تواند خواننده را به قالبهای از پیش موجود در باب جنسیت و پذیرش وضعیت‌های تابع فرابخواند و حتی به صورت ناآشکار، موجب استمرار، تقویت و بازتولید مناسبات سلطه و انقیاد شود. درواقع وقتی نویسنده، تجربه خود را از طریق کنش بیان از نو می‌سازد، آنچه روی می‌دهد تنها رخدادی محدود به خود نویسنده و کسانی نیست که از آن اثر لذت می‌برند بلکه به شکل معنادارتری بازسازی تجربه اجتماع نیز هست. رمان رسانه‌ای برای ارتباط کامل و بدون مانع است و اثر داستانی در اینجا می‌تواند نوعی تسریع کننده یا معرف دیده شود.

نویسنده در رمان از *شیطان آموخت و سوزاند* با طرح مسائل اقتصادی و اجتماعی زنان، تصویری واقعی‌تر و ملموس‌تر از زندگی زنان به دست داده است. شخصیت اصلی داستان زنی است با روحیه‌ای آزادینخواه، نقاد و بی‌پروا که وارد عرصه‌های اجتماعی می‌شود و برای گفتن ناگفته‌های دنیای زنانه تلاش می‌کند. درواقع تغییر جایگاه زن از ابژگی به سوژگی او را از حاشیه به متن آورده و بویژه در تشریح گفتمان قدرت و

———— بررسی رابطه قدرت، بدن و برساخت اجتماعی جنسیت در رمانهای سرخی تو از من و از شیطان...

جنسیت در فضای خصوصی و بدن نقشی تأثیرگذار ایفا کرده است. گفتمان خلق شده در رمان با محوریت فضای خصوصی و آشکارسازی روابط ناسالم و یکسویه قدرت در فرهنگ سنتی و مردسالارانه، کنشی متقابل در برابر خلأهای عقلانی، انسانی و هنجاری در مناسبات قدرت و جنسیت ایجاد کرده و مفاهیم و گزاره‌های هنجارمند نادرست را به گونه‌ای نقد کرده و برجسته ساخته است به طوری که انسجام، یکدستی، هنجارمندی و عقلانیت از پیش تعیین شده آنها مورد تردید جدی قرار گرفته است. نویسنده تلاش کرده است تا به هر طریق ممکن ساختارهایی از قدرت را نشان دهد که شکل بهنجار زیست جنسیت‌ها را تعیین و تعریف می‌کند، ساختارهایی که در آن زنان همچون اموال جنسی مبادله می‌شوند و اغلب می‌آموزند که به گفتمان اقتدار مردسالاری تن دهند و سکوت پیشه کنند. شخصیت اصلی رمان در تقابل با گفتمان مسلط جامعه‌اش در باب جنسیت با عبور از اصول بدیهی انگاشته شده و بهنجار درباره فرودستی و شیء شدگی بدن زنانه، برداشتی آزادانه‌تر از هویت و جنسیت خود به مثابه انسانی آزاد ارائه می‌کند. اگرچه او نیز (کمتر) گاه در طول داستان به دام بازنمایی‌های پیش ساخته جنسیت زنانه می‌افتد در نهایت می‌توان گفت با توجه به تلاشهای او برای فراتر رفتن از جامعه جنسیت زده و زنانگی بهنجار که شخصیت او را منقاد و فرودست نگه داشته و زنانگی را همچون جنسیتی کهتر و بی‌کنش به او تحمیل کرده است، قد علم کرده است و از سوژه‌مندی تحمیلی زنانگی فاصله می‌گیرد و از برساختی نوین از زن/انسان سخن می‌گوید. این مسئله نزد فوکو اساساً به عنوان موضوع ساختن خود مفهوم‌سازی می‌شود؛ نگرشی که یاریمان می‌کند از آنچه هستیم سر باز زنیم. فوکو تأکید می‌کند ما باید فرم جدیدی از سوپرژکتیویته را به دلیل سر باز زدن از این شکل فردیت ترویج دهیم که طی چندین قرن بر ما تحمیل شده است. ولگا در این رمان زنی بدبخت، وابسته و شکست خورده نیست؛ اگرچه شمار دفعاتی که این جمله از زبان او تکرار می‌شود، حاکی از این واقعیت است که راوی لازم می‌بیند به پیامی که خود با آن مخالف است حمله کند. در واقع این نوع زندگی تجلیلی است از بقا و زنده ماندن در برابر تمام احتمالهای فرودست بودگی و سربلندی پایانی داستان نیز بر این احتمال صحه می‌گذارد. اهمیت گفتمانی و اخلاقی رمان در این است که می‌تواند مروج شیوه‌ای باشد که به زنان و مردان می‌آموزد که درباره شکلها، ساختارها، مفاهیم و

موقعیت‌های پیش ساخته جنسیتی تأمل کنند که بشدت اجتناب‌ناپذیر می‌نماید. درواقع می‌توان دید که چنین آثاری چگونه می‌توانند شکل‌های تجربه روزمره ما را تغییر دهند.

پی‌نوشت

1. Histoire de la sexualité (1976-1984)
2. biopower
3. Harold Garfinkel
4. Michael Kimmel
5. The Genderd society
6. Candace West
7. Don.H.Zimmerman
8. Doing Gender
9. Judith Butler
10. Heremustin Rachel
11. Marecek Jeanne
12. Kate Millett
13. French Merilin
14. Beyond Power,1985
15. Technologies of the self
16. Subaltnrity
17. mutedness
18. Subaltnrity
19. mutedness
20. bodilyhexis
21. Emphasized Femininiti
22. dissociation
23. Sheila Jeffreys
24. Beauty and misogyny
25. mutedness
26. Elaine Showalter
27. Ann j. cahil
28. self the of care

فهرست منابع

- آقایی، فرخنده؛ (۱۳۹۸) *از شیطان آموخت و سوزاند*؛ چ چهارم، تهران: نی.
- اباذری، یوسف؛ حمیدی، نفیسه؛ (۱۳۷۸) «جامعه‌شناسی بدن و پاره‌ای مناقشات»؛ *پژوهش زنان*؛ دوره ۶، ش ۴، ص ۱۲۷ - ۱۶۰.
- استونز، راب؛ (۱۳۷۹) *متفکران بزرگ جامعه‌شناسی*؛ ترجمه از مهرداد میردامادی، تهران: مرکز.
- اسمارت، بری؛ (۱۳۸۵) *میشل فوکو*؛ ترجمه حسن چاووشیان، لیلا جو افشانی، تهران: آمه.
- باتلر، جودیت؛ (۱۳۸۵) *آشفستگی جنسیتی*؛ ترجمه محمد قضایی، ناشر: نشر مجله شعر: www.poetryMag.info
- بال، ترنس؛ دگر، ریچارد؛ (۱۳۹۰) *آرمان‌ها و ایدئولوژی‌ها*؛ ترجمه احمد صبوری کاشانی، چ دوم، تهران: کتاب آمه.
- بر، ویوین؛ (۱۳۹۴) *برساختگرایی اجتماعی*؛ ترجمه اشکان صالحی، چاپ دوم، تهران: نی.
- تانگ، رزمی؛ (۱۳۹۶) *درآمدی جامع بر نظریه‌های فمینیستی*؛ ترجمه منیژه نجم عراقی، چ ششم، تهران: نی.
- دانون، جوزفین؛ (۱۳۹۷) *نظریه فمینیستی*؛ ترجمه فرزانه راجی، چ دوم، تهران: چشمه.

———— بررسی رابطه قدرت، بدن و برساخت اجتماعی جنسیت در رمانهای سرخی تو از من و از شیطان...

دوبووار، سیمون؛ (۱۳۸۲) *جنس دوم*؛ ترجمه قاسم صنعوی، چ پنجم، تهران: توس.
ریتزر، جورج؛ (۱۳۷۹) *نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر*؛ ترجمه محسن ثلاثی، چ دهم، تهران: علمی.

زرقانی، سید مهدی، و همکاران؛ (۱۳۹۸) *تاریخ بدن در ادبیات*؛ تهران: سخن.
حکیم، کاترین؛ (۱۳۹۱) *سرمایه جنسی و نقش آن در مناسبات قدرت در جامعه*؛ ترجمه ژیلا سرابی، لندن: نشر پنگوئن.

شاملو، سپیده؛ (۱۳۸۵) *سرخی تو از من*؛ چ دوازدهم، تهران: مرکز.
ضیمران، محمد؛ (۱۳۹۹) *میشل فوکو: دانش و قدرت*؛ چ دهم، تهران: هرمس
فوکو، میشل؛ (۱۳۹۰ الف) *گفتمان و حقیقت: تبارشناسی حقیقت‌گویی و آزادی بیان در غرب*؛ ترجمه علی فردوسی، تهران: دیپاچه.

————؛ (۱۳۹۶) *اراده به دانستن*؛ ترجمه نیکو سرخوش، افشین جهان‌دیده، چ دوازدهم، تهران: نی.

گیدنز، آنتونی؛ (۱۳۹۴) *تجدد و تشخیص: جامعه و هویت شخصی در عصر جدید*؛ ترجمه ناصر موفقیان، چ دهم، تهران: نی.

لوبرتون، داوید؛ (۱۳۹۸) *جامعه‌شناسی بدن*؛ ترجمه ناصر فکوهی، چ چهارم، تهران: ثالث
لوپز، خوزه؛ اسکات، جان؛ (۱۳۹۷) *ساخت اجتماعی*؛ ترجمه حسین قاضیان، چ دوم، تهران: نی.

میلز، سارا؛ (۱۳۹۲) *میشل فوکو*؛ ترجمه مرتضی نوری، تهران: مرکز.

Cahill, A, (2000) Foucault, Rape and the Canstruction of the Feminian body. *Hypatia*, 15(1), 43-63.

Counihan, Carole M, (1999) *the Anthropology of food&Body: Gender, meaning and Power*, London New york: Routledge.

Foucault, Michel, (1982) "The Subject and Power", *Critical Inquiry*, Vol. 8, No. 4.

....., (1988) *Technologies of the self*, Luther H. Huck Gutman and Patrick H. Hutton (eds), university of Massachsets Press.

Heremustin T. Richard, Marecek, jeane, (1990) *Making Difference: Psychology and the construction of Gender*. Haven, London. Yale University Press.

Kimmel, Michael, (2011) [2000] *The gendered society* (4th ed). New York: Oxford University Press.

-
- showalter, Elain, (1981) *Critical Inquiry*, Vol. 8, No. 2, Writing and Sexual Difference (Winter, 1981) pp179-205, Published by: The University of Chicago Press.
- Shawver, Lois, (2006) *Dictionary for the Study of the Works of Michel Foucault*, <http://users.california.com/~rathbone/foucau10.htm> Page 10 of 10.
- Lorber, Judith; (1991) Susan A Farrell, "Social Construction of Gender" Newbury Park, Calif: sage Publication,
- Van Wichelen, S, (2012) The body and the veil. In B. S. Turner (Ed.), *The Routledge handbook of body studies* (pp. 206-216). London, England: Routledge.

